

PATAKI JENŐ (1857–1944):

FEJEZETEK ERDÉLY JÁRVÁNYTÖRTÉNETÉBŐL

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Küzdelem a pestis ellen

Első járványírónk, Kolosvári Jordán Tamás¹

Erdély egy olyan kultúrterület, mely nemcsak az újabb időkben, de századokon át a jeles férfiak egész sorát termelte az irodalom, a tudomány s a művészet minden ágának. Ez a kulturális múlt nagy erőforrásunk, csak tudjuk ragaszkodásunk hozzáfűződő szárait minél elszakíthatatlanabbá fonní.

Pedig a magasabb tudományos kiképzésnek – sőt még az alsóbb iskoláztatásnak is – ezer meg ezer, néha legyőzhetetlen akadályai voltak, persze más természetűek, mint manapság. Hogy mást ne említsek, a középkori egyetemeink megszűnése után több száz éven át, 1770-ig nem volt egyetemünk, s a tudományok és művészetek forrásaihoz – a szó valódi értelmében – hosszú volt az út. Nagy elhatározás, még nagyobb tudmányszomj, testi erő s pénz kellett hozzá. Ha az előbbi kellékek meg is voltak ifjainkban, az utóbbit – a tanulás költségeit – nem mindenki tudta megszerezni. Ha nem volt gazdag ember fia, összegyűjtötték a költséget számára, esetleg patrónust kellett keresnie a hatóságok vagy gazdag főuraink közül, kik hazafias érzelmük sugallatára hallgatva, készséggel vállalkoztak a segítségre. Voltak olyanok, kik patrónus hiányában, vagy amellet is, sok évi nevelősködés útján szerezték meg a további tanulás feltételeit. Innen van, hogy sokan 28–30 éves korukban vették kezükbe a vándorbotot s indultak neki a bujdosásnak vagy peregrinációnak – ahogy hajdanában a tanulók külföldi tartózkodását nevezték – gyalog, lóháton, szekéren, tutajon, hajón.

A XVI. század közepe táján Kolozsvárról egy 16 éves ifjú indult el a nagy útra azzal az erős elhatározással, hogy bejárja a Nyugat egyetemeit s magát a felsőbb tudományokban kiképezi. Kora ifjúságáról semmit sem tudunk. Csak azt, hogy Kolozsvárt született 1539-ben. Neve: Jordán Tamás.

Aranyain kívül útítársai voltak lelkesedése, a tudományok iránti rajongó szeretete s törhetetlen akarateréje. Úgy tetszik, hiányzott onnan mégis valami – „ha azt ki tudnók mondani”. Jordán sohasem jött vissza hazájába.

Életírói közül többen szász nemzetiségűnek mondják. Elképzelhető. Abból pedig, hogy iskolai tanulásának bevégeése után azonnal útra kelt, továbbá abból, hogy sem patrónusa nem

¹ Forrás: Pataki Jenő: Kolo'svári Jordán Tamás. = Pásztortűz 10 (1924) No. 21. pp. 269–271.

volt, sem gyűjtést nem rendeztek számára, arra lehet következtetni, hogy jómódú szülők gyermeke lehetett.

Már az 1555/56-os tanévben a wittenbergi egyetem tanulói között találjuk a nevét: „Thomas ordanus Claudenburgensis Transylvanus”. Innen Párizsba, majd Montpellierbe ment. Párizsban filozófiát is hallgatott, hol Turnebus András és Carpentarius Jakab volt a tanára, míg az orvosi tudományokban Gonpylus és Duretus. Montpellierben a híres Rondeletius és Jourbertet hallgatta. Jordan ekkor már kizárólag az orvosi pályára készült s célja elérésére alkalmasabbnak találta az olasz egyetemeket. Rövid baseli tartózkodás után ezért Páduába ment.

Páduának híres volt az orvosi egyeteme. Ebben a században az olasz orvosi egyetemek vezettek, melyeknek orvostanárai túltették magukat minden egyházi tilalmon s a bonctudományt ekkor már emberi hullákon tanították. Jordán saját kezűleg iratkozott be az artisták (orvosok) közé: „Thomas Jordanus Transylvanus 23 octob. Ao 1562. Dedit dimidium coronatum”. Az egyetemen ekkor három orvostanár tanított: Bellacatus, Capivaccius és Trincavellus. Ezeket hallgatta Jordán körülbelül másfél évig, mert már 1564 elején Bolognában találjuk. Itt sem volt sokáig. Ellátogatott Pisába és Rómába is, hol különösen Salvianus volt a mestere az orvosi tudomány gyakorlati részében. Tudományszomja valósággal űzte őt egyik egyetemről a másikra, míg végre eljutott végső állomására: Bécsbe. Itt csakhamar letette vizsgáit, megszerezte az orvosi diplomát s vele a doktori címet. Megismerkedett Bécs nevezetesebb orvosaival. Julius Alessandrinnal, Kraftheimi Cratoval, Parthinussal, kik a kiválóan képzett, tehetséges fiatal Jordánt barátságukba fogadták, felkarolták s elvitték orvosi tanácskozássra betegeikhez. Közkórházak hiányában a kórágynál való tapasztalatok gyűjtésének, a betegekkel való bánásmód elsajátításának ez volt akkor az egyedüli módja, s idősebb orvosok készséggel vitték magukkal fiatal kollégájukat s vezették be a gyógyítás mesterségének gyakorlatába. Különösen Kraftheimi Cratonak köszönhet sokat Jordán, kinek atyai barátságát később is mindvégig élvezte.

Diplomája megszerzése után nemsokára Löbschütz dékán Jordánt szemelte ki arra a feladatra, hogy Ungnad Lajos császári marsallt a háborúba elkísérje.

Tudniillik 1566 tavaszán II. Szolimán [Szulejmán] török császár nagy haddal jött a keresztény nyugat ellen. II. Miksa császár Komáromot jelölte ki a világ minden részéről összehozott hadoszlopainak gyülekező s szervezkedő helyévé. Azonban a Dráva, Száva és a Duna hirtelen beállott áradásai mindkét táborban nagy bajokat okoztak. Szolimánnak hadával két hónapig vesztegelnie kellett. A komáromi táborban ekkor egy veszedelmes, nagy lázzal járó hagymázás betegség lépett fel, mely rohamosan szedte áldozatait. E betegséggel szemben az orvosok nem tudtak mihez fogni; ismeretlen volt előttük s elnevezték morbus pannonicus v. hungaricus-nak. A táborban tehát Jordánnak szép tér nyílt tehetsége és tudása kifejtésére. Nemcsak a betegek gyógyítását, de az „új” betegség tanulmányozását is feladatául tűzte ki magának. A betegek gyógyításánál rettenthetetlen bátorságot tanúsított, minduntalan kiteve magát a fertőzés veszélyének. Üres óráit arra használta fel, hogy észleléseit, tapasztalatait, egyes tanulságosabb esetek lefolyását s a betegség felől kialakult nézeteit szorgalmasan feljegyezte.

Visszakerülve Bécsbe, éles esze, képzettsége s előkelő modora annyira közismertté lett, hogy egyszerre a legtekintélyesebb orvosok soraiba emelkedett. Ez persze felkeltette kollégáinak féltékenységet, melytől még a császári udvar orvosai, mint Alessandrini és Crato sem voltak egészen mentesek. Valósággal félték, hogy a fiatal tudós kiválósága a tekintélyüket elhomályosítja az udvarnál, ezért azon voltak, hogy Bécsből eltávolítsák. Éppen kapóra jött a morvaországi rendeknek az az elhatározása, hogy Brünmben és Olmützben orvosi állásokat rendszeresítsenek 300 frt fizetéssel. Crato Jordánt ajánlotta e brünni protomedicus állásra s így lett ő 1570-ben Primus Medicus Publicus Moraviæ, 31 éves korában. Állása elfoglalásakor Brünmben kellett költöznie. Valószínűleg e kinevezése alkalmából készült az az

emlékérmé, melynek egyik lapján az arcképe, a másikon romok közt obeliszk, fa s az előtérben egy könyvön levágott farkú skorpió s kés látható. Ennek az allegorikus csoportozatnak a magyarázatát azonban még a körirat – novissima Virus (utolsó méreg) – segélyével sem tudjuk megadni.

A mi Jordánunk orvosírói működése brünni tartózkodására esik. Elővette s rendbe szedte jegyzeteit s 1576-ban kiadta 'Pestis Phænomena De ijs quæ circa febrem pestilentem apparent exercitatio' c. könyvében. Az 1566-i hagymáz járványt a „De lue pannonica” fejezetében tárgyalja. Ebben leírja a betegség tüneteit, lefolyását s okait, melyeket itt részletezni nem lehet feladatom, csak kiemelem, hogy bár teljes kimerítő képet nem is nyújtott Jordán a morbus hungaricusról, könyve mégis kimagaslik e tárgyról később írott művek közül. Különösen szembeötlő a világos logikája, amellyel határozottan leszzegezi azt a véleményét, hogy ez nem egy új betegség, „nehogy a tudatlanok azt higgyék, hogy ez sem a régi, sem az új orvosok előtt nem ismert s szerencsétlen évszázadunkban égi háborgások folytán keletkezett új betegség”. Habár ez az 1566-i az első általánosan ismert morbus hungaricus járvány, maga a betegség azonos azzal a kóralakkal, melyet legelőször Fracastorius írt le 1546-ban. S ha néhány tünete itt nem is észleltetett, tudni kell, hogy „számtalanszor megesik, hogy ugyanazon betegség vidékek és életmódok szerint különböző s egymáshoz nem hasonló véletleneket képes létrehozni”.

A betegség okának Jordán a rossz táplálkozást, de még inkább az éghajlati viszonyokat tartja. A folyók kiáradását s a rákövetkező nagy szárazságot. A katonák nagy fáradságokat állottak ki, s nem volt jó ivóvizük. Inkább itták az iszapos, mocsaras vizet, mint a Duna tiszta, de lágymeleg vizét. Mily messze esik a Jordánétól sok más kortársának gondolkozása és felfogása. Nézzük csak Conradinus Boldizsárt, ki egyedül előzte meg Jordánt a morbus hungaricusról írott könyvével. Szerinte „a betegség Isten büntetéseképp lepte meg az emberiséget az ő sok bűneiért. Mint a fogadás – írja –, ki más módon nem bír már vendégein túltenni, s ezért bűzös szagot árasztó holmik meggyújtásával füstöli ki őket: úgy tesz az Úristen is, ha már nagyon haragszik az emberekre: elrontja a levegőjüket úgy, hogy belepusztulnak. Az ilyen módon megrontott levegő belekerül a testbe, a nedveket és életszellemeket megtámadja, forróságot okoz és eléget mindent s így öl.” A szerzők nagy része – nemcsak Conradinus – Isten büntetésének tartotta a bajt. Mily óriási a különbség a két felfogás között, pedig mindketten ugyanabban a korban éltek s mindketten ugyanazon járványnak voltak szemlélői.

Alighogy megjelent a Jordán könyve, mellyel egyszerre a legjelesebb járványírók közé emelkedett, alkalma nyílt egy más, nem kevésbé veszedelmesnek látszó járvány észlelésére. Ugyanis úgy a brünni mint a környékbeli falusi emberek százainál a testen mindenütt fekélyekkel jelentkező betegség ütötte fel a fejét, melynek hirtelen ily tömeges fellépése fertőzésre mutatott, s ez a lelkiismeretes tisztí főorvosnak nagy gondot okozott. A betegség csak fellépése módjában és súlyosságában különbözött – máskülönben azonos volt azzal a fertőző betegséggel, melyet már a XV. század végén észleltek az orvosok, mi nem más, mint a morbus gallicusnak nevezett, mostanában már szalonképessé lett vérbetegség. Jordán nekifeküdt a járvány tanulmányozásának s rájött, hogy az az Ádám fürdőjéből indult ki. Ez az Ádám sebész s egyszersmind fürdős volt, kinek a város végén volt sebészműhelye és fürdője (officina chirurgica). Ebben ez officinában Ádám borotvált, tyúkszemét vágott, fogat húzott s köpülőzött. Egy betegtől megfertőződött a köpülőző eszköz, s utána minden egyes köpülőzésnél Ádám oltotta be a betegséget. Mikor ez köztudomássá lett, a nép megrohanta az officinát, lerombolta a fürdőt s követelte Ádám megbüntetését. Ádám a köpülőzéstől eltiltatott s a betegség terjedése megszűnt.

A járványról s ez alkalommal tett tapasztalatairól Jordán ismét könyvet írt 'Brvnno gallicvs, seu Lvis Novæ In Moravia Exortæ Descriptio' címen, mely rövid idő alatt három

kiadást ért. A harmadik kiadás 1583-ban jelent meg a szerző arcképével, melyből csak öt példány ismeretes.

Jordán írói működése a járványokról írt műveivel nem merül ki. Csak melleleg említem, hogy Crato biztatására Dubravius János olmützi püspök nagy történeti munkáját – Csehország történetét – Jordán az eredeti cseh nyelvről lefordította latinra, s kiadta 1575-ben. Ezzel nagy elismerést szerzett magának új hazájában. De még nagyobb érdemeket s az elismerésnek és jutalmazásnak megnyilatkozásait Morvaország hévvizeinek tanulmányozásával aratta. Hivatalos utazásaiban s minden alkalommal az ország fürdőit nagy figyelemben s gondoskodásban részesítette s tíz évi tanulmányozásának eredményét 'Commentariolus de aquis medicatis Morviæ' c. könyvében tette közzé, mely cseh nyelven is megjelent. Ebben a trencséntepliczi fürdőket is ismerteti s a munkának ezt a részét 1755-ben német nyelven is kiadták.

Morvaország rendjei Jordánt nagy kitüntetésben részesítették, nemességet eszközöltek ki számára – szülővárosától vett – kolo'svári előnévvel. Az ország minden részéből kapott köszönő s elismerő leveleket. Egy Buckard János nevű kollégája latin disztichonokban üdvözölte, mely magyarul így adható vissza:

Az igaz Istennek nyomait mutatja nekünk az,
Hévforrásoknak ki erejére tanít.
Úgy állsz Mester Morva tudósai s doktori mellett,
Mint Fénix szárnyas társai tábora közt.
Jordanus éles eszével egymaga áll kimagaslón.
Jordanust tiszteli hön: nép, a papok s a nemes.

Legjobban és legjellemzőbben Znaym városa tett ki magáért. A városi tanács ugyanis levelében – melyben a munka cseh nyelvű példányának megküldését köszöni meg – azt írja, hogy annakidején egy kis jó új bort is fognak küldeni „damit er (ti. Jordán) dieses dankbare Gemüth auch spüre”.

Bár nagy tiszteletben tartották Jordánt, kitüntetésekben részesült, anyagiakban is bőven kijutott neki, úgy látszik, mégsem érezte magát jól Brünnben. Alessandri pártfogójához s atyai barátjához így ír 1576. október 18-án: „Nem tudom micsoda sors hányt engem ebbe az országba, ahol meg vagyok ugyan áldva anyagi javadalmakkal, de meg vagyok fosztva minden szellemi tápláléktól és minden serkentő társalgástól. Honnan is merítsen buzdulást a munkában való gyönyörűség, ha a kölcsönös buzdítás hiányzik!”

Amit dolgozott Jordán, az mind értékes. A morbus hungaricusról írt munkája e betegségről és járványról az első érdemleges munka, mely sokáig a későbbi járványíróknak forrásmunkául szolgált. Úgy ennél, mint a brünni morbus gallicus-járványnál orvosi észlelő tehetségének fényes tanúbizonyságát adta. A hévvizekről írt munkája az első hydrologiai munkák közé tartozik s nagyban hozzájárult a hévforrások fellendüléséhez.

Kár, hogy a sors oly rövidre szabta életét. 1585. február 6-án, 46 éves korában meghalt. Özvegyet és három fiút hagyott hátra, kiknek utódai ma is élnek Brünnben.

Rövid életében csak jót és jól cselekedett. Éles elméje, nagy tudása, vasszorgalma és lelkiismerete csak fényt árasztott maga körül, s ebből a fényből egy kis sugár szülővárosának, Kolozsvárnak is jutott.

Pápai Páriz Ferenc orvosi tanácsai a pestis ellen való védekezésről²

Az elmúlt századok legnagyobb réme volt a pestis, vagy amint közönségesen nevezték, a döghalál. Már a XIII. század közepe tájáról vannak adataink a pestis pusztításairól s azóta egész Európában otthonossá lett, kisebb-nagyobb szüneteket tartva egészen a XIX. századig tartotta rettegésben Európa népeit. Nagyobb szünet állott be a XVII. század végén, amikor is 1680-tól kezdve egy negyed századig nem mutatkozott. Annál dühösebben lépett fel a XVIII. század elején, 1709-ben s ekkor egész Magyar- és Erdélyországban is bőven szedte áldozatait.

Ebből az időből való az alábbi orvosi tanács, melyet Pápai Páriz Ferenc, ez a sokoldalú tudós írt Teleki Sándor, a kancellár fia számára. Az akkor már 60 éves tudós s nagy tapasztalatú orvos már régtől fogva udvari orvosa volt Apafi fejedelemnek és kancellárjának, Teleki Mihálynak. Tanácsaiban Páriz a pestis elleni védekezésre szorítkozik s legfontosabbnak tartja a lakás levegőjének tisztítását, az emésztési zavarok elkerülését, a gyomor fertőtlenítését s ezek elérésére számtalan házi szert ajánl. Egyebekben utal a Pax Corporis c. könyvére, melyben a pestisről terjedelmesen ír.

Páriz pestis-irata a következőképpen szól:

A PESTISRŐL

Melyet Isten sz. Fiáért távoztasson

Medica Instructio.

Mindennap a lakóházakat meg kell jártatni lángolótűzzel aprón vagdalt hasogatott fenő töviset vagy aprón darabolt s meghasogatott körösfát jó asszut kell meglyuggatott serpenyőben vagy vas étke melegítőben rakni, meggyújtani és széllyel a házban meg hordozni még elébb, hogy a megveszett aert az a láng corrigálja, így kell reggel és estve későn cselekedni.

Minden reggel, kiváltképpen gyermekek a dióbelet vagy mondolabelet vagy mogyorót és függét egyenek elsőben vagy valami sáfrányos, fahéjas, fa olajos boros cibré, mellyel a nagyok is élhetnek és úgy menjenek ki a házból. Egyszóval üres gyomorral reggel ki ne menjen senki, hanem egyék valamit.

Kerti fülemile sárga virágot (deákul calendula, magyarul sárga Perémesnek is hívják) három lotot (meg szedvén szépen a virágát és serpenyőben megmértvén) Eger farkfű levelét fehér virágával együtt (ennek neve Deákul: Millefolium) két lotott, ha többecsét is, nem árt semmit, szegyük ezeket egy üvegben, mellyekre tölcseken jó erős éget bort egy ejter, ha gyenge kétszer destilláltat kell tölteni reá, álljon rajta. Ebből kell egy egy kalánnal adni a cselédnek innya reggel-reggel. Pestises időben a bort vagy Ürömről vagy Pápa üről vagy citrom hajról, vagy asszu rozmarintról kell innya, hol egyikből, hol másikból illendőképen, hogy igen meg se kesericse, meg is érezzék az ize. Változtatni kell ezeket azért, hogy egyiket meg ne szokja a természet. Ha valaha pedig, az ilyen dögös üdőben, ételében, italában mértékletesnek kell lenni embernek.

Fahéj és narancs vizit jó, mind reggel mind estve lefektekör iván belőlle, akár csak magaban akár egy kevés terjéket akár úgy magában egye meg ember, akár két két kalánni Fa haj vagy narancs vizben vagy csak éget borban is el olvasztván meg iván.

Terjékkel amint irám, magánosan is élhetni egy mogyoronit vevén kés hegyin és meg evén belőlle, egy kalán narancs vagy Fa héj vizet vagy csak éget bort ihatni reája, ha ember akarja, de ez Casniban még jobb a diascordium csak légyen jó féle, melly is olyan terjék forma, ez a

² Forrás: Pataki Jenő: Pápai Páriz Ferencz orvosi tanácsai a pestistől való védekezésről. = Erdélyi Orvosi Lap 1 (1920) No. 4. pp. 76–77.

Pestisben hathatósbabb, egy öreg mogyoronit vagy mogyoronit vagy magában bé vehetni meg evén éhomra és estve lefektek, vagy két három kalánni Botza virág vízbe el osztván igya bé azon üdőkbe Alkermessel élyenek a gyermekek, elég fél mogyoroni egyszer, vagy magába meg evén vagy egy kalán György virág virág vízben el osztván és meg iván, Borban, Eperj vízben, Ráspolyozott szarvas szarvával főtt vízben hasonlóképen elolvashatni és bé vehetni.

Mé fű vizet kell bőven venni, mint akár melly fű vizet szokták, abbul is egy kalánnal innya, mind reggel, délben, estve és akármikor mind a Pestis el kerülésért, mind már benne lévén is hasznos akár magában, akár egy egy Poltura nyomot vakarván belőlle Beozárból vagy Unicornis szarvából egy vagy két kalánni méh fű vízben. Nota: Asszu méh fűnek is vehetni vizét estve forrázzák bé reggel tölcsek lombikba s jártassák le.

Jó a cselédnek a Fenyő maggal vött éget borral is élni: meg kell törni két ejtel fenyő magott csak daraboson arra más fél vagy két veder bort tölteni egy marok sőt is belé verni, úgy kell lombikba feltölteni és lejártatni. Ebből egy egy italra három négy kalánnit adhatni mind reggel mind estve lefektek.

A gyermekek kiváltképpen ha hévségek vagyon, nyalogassanak gyakran kés hegyiről vagy az ujjokról citrom vagy málna, vagy Eperj, vagy Tengeri szőlő jülepet (sirupusnak hívják a Patikában.)

Valamikor házából a dögös üdőben emberek közzé kimenjen az ember, szájában légyen vagy Fe héj, Czitvar gyökér (zedoaria) vagy szerecsendio virága, egy egy kevés czukor, rágogassa. Szegény legény Dohánt, Bazsulikumot melyet Bilzioknak is hívnak, vagy Örmény gyökeret, vagy Levesicum gyökeret, vagy csak Fenyőmagot rágogasson.

Eczetett is csinálhatni mind Fenyőmaggal, mind Filemile virággal, mind Egér fark füvel külön külön, csak úgy kell készíteni mint a Rosa eczetet vagy Málna eczetet szokták. Akár melyikből egy kalánnal ihatik a beteg a hévségben. Hat lat nyomó akár Fülemile virága, akár Egér fark levele virágostól elég, sőt fele is elég egy ejtelni ecetben.

Az Elixir Proprietatis hogy a veszett vért tisztítsa igen jó reggel reggel egy kalán meleg borba tizenkét cseppet innya belőle.

Eczetes fokhagymás mézes ételek hasznosabbak a Pestis idején; úgy mint Diosása, Sufa, Kaszáslep, Czitromos ételek, mézes étkek czibrék.

Külsőképpen. A mogyorot meg furván és belit kivájván tölcseinek kénesöt belé, mennyi belé fér és a lyukát spanyol viasszal bé cseppegetvén karmazsin színű materiában varván kössék a gyermekek nyakában és viseljék ott éjjel nappal.

Egyéb külső orvosságokat a Paksz Corporisból meg találhatni; Jó a terjék külső képpen is a mirigyre ruhára kenvén és skorpio olajjal meghintvén (reá kötvén).

Teleki Sándor saját kezűleg ráírta: „Medica Instrutio Clarissime Domini P. Pápai M. Doctoris contra Pestem. A. 1709. 1. 7. bris.

Pataki Sámuel (primus) a pestisről³

Az 1709. évi Magyarországon dühöngő pestisjárvány négy évig tartott, s utána – hosszas szünet után – csak 1737-ben mutatkozott. A foganatosított rendszabályokkal egy ideig sikerült általános elterjedését meggátolni, 1739-ben azonban újra ellepte az egész országot. Ebben az évben volt a tetőfokán a járvány, mely 1741-ben megszűnt.

Teleki Sándor gr. consiliarius – ki 1709-ben Pápai Páriz orvosi tanácsával élt – most 30 év után Pataki Sámuel (primus) kolozsvári gyakorló orvos véleményét kérte ki a pestis felől. Pataki egy elaboratumban eleget is tett Teleki felkérésének, bárha ebben a nehéz időben hónapokig volt távol lakhelyétől. Elaborátumát is P. Kamarásról küldi – mégpedig a községek lezárása s az ebből keletkezett közlekedési zavarok miatt csak nagy nehezen – rendeltetése helyére. 1739. január 29-én keltezett kísérő levelében ugyanis azt írja Pataki:

„... mind amióta Kolozsvárból a 3-lia 8-bris kijöttem és ezen csekély opiniomat de peste rapiálhattam kerestem az alkalmatosságot, hogy ezen csekély opiniomat magam praesentálhassam a Méltóságos Gróf úrnak, de minthogy mi is amennyiben Kolozsvárból jöttünk ki, az infectionak suspicioja alatt voltunk. Senkihez menni nem merészlettem, bátor lőt volna magamnak szekerem és lovam és igazán megvalljam, a Méltóságos Gróf ur helysége is suspicio alatt volt és sönki maga alkalmatosságát nem accomodálta.

Méltóságos Gróf urnak készített és küldendő, pestisről való opiniocskám, el nem küldhettem, mivel egy méltóságos uri ember tölem elvévén, hogy az írődeákjával parealtassa, meg el is mocskolta, nemhogy parellája szerint mindjárt visszaadta volna, kezemhez vévén már mind igyekeztem, hogy tisztábban írjam és ilyen mocskosan ne küldjem, de a sok szélyel járásom miatt, ott is az alkalmatlan szállás miatt semmiképen nem tehettem, bátorkodom mint az által ez alkalmatossággal így is a Méltóságos Gróf urnak alázatosan praesentálni, szégyenlem ugyan a Méltóságos Gróf úr bölcs ítéleti eleibe ilyen imperfectum opus obtrudalni, mivel csak az magam csekély opiniom és praxisomban való observatiom, de biztatott a Méltóságos Gróf úr hozzám sok ízben comprobált gratiája és az erőtlenekeket erősíteni kívánó kegyes jó indulatja, két rendbéli praescriptiókat azért kívántam véle küldeni, hogyha kívánná valaki pareálni, hogy azzal is lehessen praescriptio.”

Pataki elaboratumában nem csak orvosi tanácsokat ad Telekinek, hanem a pestisnek okairól, keletkezéséről, jeleiről, jövődöléséről s végül orvosságairól tájékoztat. Nézeteiben kétségkívül korának nézetei vannak lerakva.

Weszprémi István Pataki életrajzában művei között 'Tractatum de Peste' [Értekezés a pestisről] c. művét említi, melyről nem tudjuk hol jelent meg, s hogy egyáltalán megjelent-e? Avagy ezen opiniot értette alatta, melyről hasonló nevű orvosfia tehetett említést, kitől Weszprémi Pataki életrajzi adatait beszerezte?

Az opiniot egész terjedelmében leközöljük.

A PESTISRŐL VALÓ CSEKÉLY OPINIOM

A mindeneken szabadoson uralkodó Úr Isten megcselekedhetné az ő szoros igazsága szerint, hogy mihelyt vétkezünk, ottan a mi bűneinknek büntetése követne minket és megemésztene; de az ő ezeriziglen kiterjedő irgalmassága szerint, nem akarja a bűnösnek elveszését, hanem

³ Forrás: Pataki Jenő: (I.) Pataki Sámuel a pestisről. I–III. = Erdélyi Orvosi Lap 1 (1920) No. 5. pp. 94–95.; No. 7. pp. 132–133.; No. 8. pp. 151–154.

hogya a bűnös megtérjen és éljen: Ennek megbizonyítására, soha az Isten addig semminemű itéletit, valamely országra, városra, felsőbb hatalmasságra vagy valamely emberre nem bocsátja, mígnem vagy maga a próféta szolgái, vagy a természetben szerfelett való jelek által meg nem inti s meg nem izeni:

En egyebeket elhagyván, szólok, most az Istennek csak arról a közönséges ítéletiről, melyet magyarul mirigyhalálnak hívunk, mely hogy nem esett vaktában, hanem hogy régen izeni az Isten, a természetben szerfelett való külömb-külömbféle jelekkel és betegségekkel. Mely pestisről vagy mirigyhalálról és ennek elragadásáról, minthogy sokféle vélekedések vannak, akarom megmutatni, hogy amint egyéb nyavalyáknak, himlőnek, rühnek, hagymáznak, etc. nem lehet másra elragadni, hanem a kire ragad, vagyon már annak humorának, annak a nyavalyának befogadására, vérének és a vérből származó spiritusok megveszésére hajlandósága s dispositiója, úgy hogy már annak csak kevés kell, mint a jól elkészült taplónak, csak egy szikrácska kell, úgy erre a mirigy dőge mérgeinek s miasmájának vérünkbe való beakadására csak kevés kell, ugyanis most novemberben lesz négy esztendeje, mióta a sok csudálatos és rendeletlen nyavalyák által készítették vérünk a mirigy szikrájának bevételire és annak fellobbant tüzétől való megemésztésére. Quia qualis enim est aer, qualis cibus, talis sanguis, talis spiritus, qualis spiritus, talis sanitas.

Más esztendőkből is voltak ugyan a scorbutusból, a vér megveszéséből sokféle nyavalyák és hideglelések, de hogy amely oly közönséges, oly hamar munkálódó és a testet elepesztő, elhervasztó lett volna, mint az elfolyandó négy esztendő alatt, alig hiszem, hogy azelőtt observáltatott volna, ugyanis olyan hideglelések (hogy azon kezdjem el) uralkodnak vala, hogy majd alig lehet vala megkülömböztetni, harmad, negyed, vagy mindennapi nagy forró hideglelés legyen, mivel az ő típusát soha meg nem tartotta, mert ámbár harmadnapba került a paroxysmus elő; de nem azon órán, melyben elébb jött, nem is változással, mint az harmadnap hideglelésnek természeti vala, az orvoslása is nehezebb vala, mert ámbár az olyan hideglelések, természet szerint, minden orvosság nélkül, elég sárvizet hánytak, és hasuk is eleget ment, mégis ha orvossággal nem segítettek és nem purgáltattak, nagyobb változásai következtek, mind a fantázia, mind a puffadozás, mind a dagadozásra nézve, mind pedig a rossz sós nedvességeknek, sokféle kelevényeknek, hólyagozásoknak, fakadékoknak a bőrön való kiütésére, szájuk belső része megveszésére s kifakadozására nézve. Némelyek a hideglelésnek kezdetében, rendkívül kik csak tiszta nyálat, kik sárga, kik zöld bilist, kik egyéb megpeshedt savanyú matériát hánytak, mely a torkukat is megsebesítette, kik is a szívek körül majd eltűrhetetlenül szorongattak vala, voltak olyanok, akik csak majd meg nem folyodtak, úgy szorult a torkuk, oly nehezen vettek lélegzetet és szüntelen hánykódnak vala. Némelyeken irtóztató és szüntelen való főfájással uralkodik vala, némelyeknek éppen nem fájt, vagy ha fájt is, csak néhánykor, akkor is csak a hideglelésnek kezdetében. Némelyek sem éjjel, sem nappal nem aludtak, hanem csak hánykódtak, és a szomjúság majd megemésztette. Némelyeken nagy hasmenés, némelyeken ellenben oly nagy hasszorulás volt, hogy sokszori csapazás és kristély által is alig lehetett megindítani. Sokaknak lábuk szárainak, derekának, hasának és egész testeknek oly irtóztató fájdalmak voltak, hogy maguk sem tudták, egészen kifejezni, micsoda elviselhetetlen kínokat szenvedjenek. Némelyek vagy a nyavalyának kezdetében, vagy a végi nagy orrok vére folyását szenvedték és vérköpést, mely után mellekben nagy nehézséget és nem könnyebbséget szenvedtek. Némelyek mind alul s felül holt és eleven gilisztákat hánytak. Némelyek, kivált a himlősek, akik ki nem hányhatták, nagy hastekerést szenvedtek. Éppen az ételt nem kívánják vala. Némelyek igen sokat pöknek vala, kivált akik a negyed napi hideglelésből felszabadulnak vala. Némelyek meggyógyulásuk után is nagy főszédelgesséssel és éjszakai fantáziával gyötrődni vala, úgy hogy irtóznak vala le is feküdni.

Mindezek, hogy a scorbuticus megveszett vérből származtatnak legyen, világosan kitetszik, mivel a betegségből aló felkelések után is, sokak mind lábukban, mind hasukban

dagadoztak: sokak Rheumatizmusban és vízkórságban is estek. Némelyek ellenben majd elszáradnak vala. Ha az szomjúság nyomorgatja vala őket, minél inkább isznak vala, annál nagyobb szorongattatások és nem könnyebbségek vala. A nyavalyának elmúlása után is, ámbár eleget ennének, igen nehezen jön vala meg erejük és sokak fél esztendeig is olyanok valának, mintha a koporsóból akkor húzták volna ki. Némelyek négy s hét s tizennégy napok alatt meggyógyulnak vala; némelyek ellenben annyi hetek és hónapok alatt is alig vehették elő magukat. Voltak olyanok, akik egy vomitoriumnak vagy purcationnak bevitelével mindjárt meggyógyultak. Némelyek sok orvosságoknak elköltése után is csak nyavalygattak. Némelyek meggyógyulván, ha egy kevésbé egészségesek voltak is, de ismét csakhamar azon nyavalyába visszaestek. Némelyek, akik láttaták is a mindennapi hideglelésből meggyógyulni, az harmadnapiba estek, abból kétszeres és rendetlen harmadnapiba, abból ismét minden napiba, azok végtére negyed napiba az is nehánykor elhadgya vala, de ismét elő fogván az eggyes negyednapiból, kettős lészen vala. Némelyeket a szája kifokodásával elhadgya vala, de némelyeknek az sem használt.

Némelyeket a hideglelés elhagyván, akik valaha vagy scyaticaban vagy köszvényben vagy rühben vagy testeknek egyéb viszketegségekben vagy szemek fájdalmaiban voltak, azokban ismét visszaestek, úgyhogy, ha mindjárt a szemeket nem kúrálták, harmad s negyed napra hályog esett reá. De amint a nyavalya külön-külön formába változott át, úgy a pulzus is, hol nagy, hol alig érezhető, hol szapora, hol alig baktató volt. A vizelet hasonlóképpen hol sárgás, hol igen veres, hol vastag, hol mint a vékony víz, melyet sokáig nem is tarthattak, némely mint a tej megaludt, némely veres vagy fehér fővénnel, némely takannya teljes volt, némely minden víz nélkül merő azon takany volt. Ezen nyavalyákról való ítéllettel is oly nehéz volt, hogy ha minden körülálló változást a betegnek jól meg nem vizsgálta és fontolta ember, alig tudhatott valami bizonyost ítélni róla, hogy melyik kritikus napon remélheti ember gyógyulását vagy várhatja halálát.

Szoros reá vigyázással is alig nyomozhatta ki ember, hogy ezen nyavalyák kiken uralkodtak inkább, a gazdagokon vagy szegényeken-e, a parasztokon vagy nemeseken inkább? a bővebb ételűeken-e, kiknek volt miből készíteniük vagy akik a tehetetlenség miatt keveset ehettek: a városokon vagy falukon uralkodott inkább, mivel közönségesen minden helyeket elfogott volt, úgyhogy a pestistől csak igen keveset különbözött, mivel gyakran kevés ház volt, amelyben beteg nem volt, de mégis obszerváltatott, hogy a jobb vérűek hamarabb meggyógyultak, mint akik sápadtak és nyálos vérűek voltak.

Sok volna minden nyavalyákat, amelyek majd négy esztendőől fogva uralodnak, minden természetekről leírni, csak az egy nátha folyás, amely akkor novemberben kezdődék, mennyi Schémába s ábrázatba változék által, mert abból származik az rekedezés, hideglelés, gutaütés, főnek, mellnek és májnak nehézsége, folytonátha, szemfájás, fog és állkapczák fájása, főszédelgés, vérpökés, orra vére folyása, phlegma, pokolvar, vérhányás, rendetlen havi vér, hirtelen meghevülés és megfázás, torokfájás, ájulás, csuklás, a testnek színén kiütő sokféle fakadékok, tályogok, szűjnek rendetlen folyása vérvizelet és az asszonyi renden a fejrér, nyelv csapja leesése, fulladozás, vérhas, görcsvonás, petecs, forróhideglelések, hagymáz, pleuritis, sok egyéb nyilallások és sem a véneknek, sem az ifjaknak, de kivált a gyermekeknek nem kedvező himlő uralkodnak vala: annyi megtébolyodott ember is, hogy mikor obszerváltatott volna mind a négy esztendőök alatt alig hiszem.

Mindezekből világosan kijő, hogy azok, a nyálas és sósnedvességek, melyek annyi nyavalyákat szereztek, megízetlenülvén, (amint Christus Urunk is mondja: ha a só megízetlenül, nem egyébre való, hanem hogy kivetessék) az aer is aképpen szolgálván, a spirituosus italok is figálván, és a testnek mirigyesebb helyein megsűrűdvén, és ki nem gőzölöghetvén, segítvén azt az aernek nem alkalmas idejében való hévsége és hidegsége és a sok megdöglelendő marhák húsának étele, megmérgekedtek, melyeknek mérge a vért és abból származó spiritusokat inficiálván s elhalván, döghalált okoztanak.

Nem szükséges hát a pestisnek materiájáról és elragadásáról olyan szorgalmasan inquirálni, midőn világosan kitetszik, hogy az mi bennünk légyen és mint a jó táplónak csak kicsiny szikra kívántatik, mellyel azon maligna materia bennünk felgyullasztassék és megelevenítettessék.

De mi legyen az a szikra, mely azon maligna materiát bennünk felgyullasztja, sokan sok képpen vélekednek felőle. Némelyek azt mondják, hogy a rothadt vérből a mirigybe és a pokolvarba termő apró férgecskék az a szikra, minthogy valaha az anatómián a szívben is találtak férget, de ez nem állhat meg, mert úgy minden rothadásban, minemű a tályog etc. mikor megéri, taláztatnának férgek és minden pestisben meghalt emberben, minthogy sokat boncoltak s anatomizáltak fel, férgek taláztatnak volna, de az egy anatomicustól sem observáltatott, másodsor az a képtelen dolog is következne belőle, hogy elsőben azok a férgek teremnének az emberben és annak rágása inflamálná a mirigyet és az által pattanna a pokolvar. Az astrologusok okozzák a Jupiter, Mars és Saturnus csillagoknak összejárulásukat, de ha azoknak összejárulásuk volna az a szikra és csinálná a pestist, tehát mindenkor mikor azok a csillagok összejárulnak pestis következne, vagy amely helységek azok alatt a csillagok alatt vannak, azok mind egyszersmind a pestis által inficiálatnának, de az nem igaz. Némelyek okozzák a bányákból kigőzölgő arsenicalis rágó materiát, nem tagadom ugyan, hogy azok száraz betegséget, zsugorodást (contracturát) spasmodica convulsiot és egyéb nyavalyákat is nem okozhatnak, de hogy pestist okozhatnak, nem hihetem, mert úgy a bányászok közt szüntelen pestisnek kellene lenni, de úgy tapasztaljuk, hogy azok még későbbre pestisesednek meg, mint egyéb helységekben. Némelyek okozzák a perváltáknak és más föld alatt lévő ürességeknek megnyitását, de az sem állhat meg, mert úgy a városokon szüntelen pestisnek kellene lenni. Némelyek okozzák a sok holt testeknek dohát és bűdösségét, de az sem állhat meg, mert úgy csak ott volna pestis, az hol affélék esnek, nem mondom ugyan, hogy azok is alkalmatosságot nem szolgáltathatnak. Némelyek okozzák a földindulást és azáltal sok cavernaknak, föld alatt lévő üregeknek megnyitását és azokból kiszármazó párázatokat, de az sem állhat meg, mert amely materiából való azok a párázatok, azok inkább mind pestis ellen valók, minemű a bűdöskő, salétrom, etc. hanem inkább mondanám, hogy a földindulás jelentené a föld népének fegyver által való veszedelmét, mint a Szent Írásnak stílusa, mind a historikusok observatioja szerint.

Ki jó hát mindezekből világosan, hogy mindazok nem okozhatják a pestist, mert annak materiája, amint feljebb megmutatám már bennünk vagyon és csak azokra ragad, akiknek már arra dispositiojuk vagyon, a feljebb megmondott mód szerint, ugyanis Constantinápolyban, hol bővebb, hol kevesebb mértékben lévén a pestis, szüntelen vannak más országbéli kereskedő emberek köztük, kik sem maguk nem inficiálatnak, sem magukkal és árujukkal azon pestis materiáját el nem viszik, mivel azoknak nincsen dispositiojuk reája. Mikor Dantzkán a Baltikum tengere mellett, ama nagy pestis volt, mennyi velük együtt kereskedő anglusok és belgák voltak ott, úgy hogy amely házaknál szállást tartottak, a háznak cselédei majd kihalván mind, csak maguk maradtak, observáltatott mégis, hogy sem maguk meg nem mirigyessedtek, sem magukkal és árujukkal el nem vitték és azzal maguk országukat nem inficiálták, nem lévén dispositiojuk reá.

Szükségképpen kijő hát, hogy amely országban pestis támad, az ott lévő fennforgó nyavalyák által megvesztegetődvén a vér, még az aer is, disponálják annak a méregnek hamarabb vagy későbbre való bevételeire, úgy hogy az olyan dispositusoknak nem kell több, hanem csak egy szikra, hogy tudni illik a mirigyben fekvőnek kigőzölgő rossz, bűdös nedvességét megérezze és beszívja. Némelyeknek hogy az infectusokkal együtt egyenek, igyanak, conversalodjanak, köntösüket felvegyék, viseljék, egy házban lakjanak, háljanak, mulassanak vagy attól megijedvén, szüntelen eszükben forgassák és azok által felgyullasszák magukban azt a mérget.

Megmutatván már mi légyen a pestisnek matériája, és mi légyen az a medium (eszköz), az a szikra, mely által felgyullasztatik bennünk vagy elragad az a méreg, szükség, hogy a már előszámlált nyavalyákon kívül, annak más előljáró postáiról és jeleiről is valamit szóljunk.

Observáltatott majd négy esztendőől fogva, de legközelebb nagyobb mértékben tavaly ősszel és az idén is az apró hernyóknak sokasága, mely a fának ágai közt és leveleiben bécsinálván magát, a téli kemény hideg miatt is meg nem holtanak, sőt az ő mérges dögleteségekkal a gyümölcsfákat annyira inficiálták, hogy ha nem egészen is minden élő fa, amelyen fészket raktak, de azok az ágai kiszáradtak. Úgy a cserebogaraknak sokasága is, melyek természetük ellen nemcsak a tölgy és cserfákat és szőlőket, sőt a fűzfákat, diófákat és egyéb gyümölcsfákat is pusztították, tojásukat a szőlő leveleiben rakással tették, mely levelek összezsugorodván, jöllehet meg is száradtak, de nem lehetett, hogy aztán annak termését ne inficiálják. Régen keservesen tapasztaljuk, hogy a füveknek és fának ez ilyen és hasonló bogarak által való megveszése, a barmoknak dögit és azoknak döghúsok az emberekben a sokféle rendetlen hidegleléseket és most a pestist okozza. De ezek mind inkább csak távol és vélekedés szerint való jelei, mint a tavalyi 22-dik 9-bris mind az egész keresztény világban láttatott éjszakai vagy veresség is, mely mind az havat, mind az házok falait, mind az embereknek ábrázatjukat vérrel megfestetnek lenni láttatott; szólok azért a pestisnek közelebb való jeleiről, melyek a mirigyekben feltaláltnak.

Jelei. A pestisben lévőt sok nehéz és irtóztató változások követik, melyek közül némelyek ugyan tulajdoni, mint a mirigy, tüzes kelevények és a pokolvar. Némelyek más egyéb nyavalyákkal közösek, mint a főfájás, bolondhagymáz, mélyálom, állhatatlanság, nyugtalanság, erejének elveszése, a látások változása, szívnek dobogása, nyelvnek szárazsága, hányás, vagy hányásra való erőltetés, petecs, csuklás, giliszták hányása vagy hugyozása, hasmenés, orrávére folyása, a havi vérnek nem rendes megindulása, vérvizelet, vérpökés, oldalfájás, mellfájás, vesék és egyéb részeknek fájdalma.

Jövendülés e nyavalyáról. Akiken holdtöltén vagy újságon szökik a mirigy, ritkán maradnak meg. Ha mindjárt a nyavalyának kezdetében ereje elvész, ha ájul, ha nagy szívdobogása van, rossz jelek. A pulzusnak ottan-ottan való megállása, mindenkor halálos jel. A mély álom, ptrüsszegés, kezeinek és ajkainak reszketése, eszenélkül való beszélés, torokfájás, reketezés, nehéz bűdös szájnak lehelése, rossz jelek. A pleuritis (oldalnyilallás) mindenben halálos jel. A hasmenés, vérhas, vérvizelet és a havivérnek megindulása, halálos jel. Ismét, ha oly helyi szökik a pokolvar, az hol az mirigy szokott szökni, rossz jel. A kék, violaszín, szederjes, zöldes és fekete fakadékok, rossz jel. Ha az izzadsággal nem könnyebbedik a beteg, sőt nehezedik, rossz jel. Ha mindjárt a nyavalyának kezdetében az álom igen elnyomja, rossz jel, de ha az izzadsággal nyomja el, vagy utána, nem oly rossz jel, azért költögetni kell. Ellenben a hasszorulás jó jel és minél hamarabb akár a hideglelés előtt, akár utána, ha mirigye szökik, jó jel és ha a pokolvar nem a húsos, hanem az inasabb helyeken szökik. A veres fakadékok néhányszor jóval bíztatnak, úgy az orrávére folyása is.

Orvosságai. A pestit körül való orvoslásban mindenkor tétozáztak az orvosdoktorok, mert amint igaz okát a pestisnek a természetben fel nem találhatták, úgy annak egyáltalában való orvosságát is fel nem találták. Én is, hogy minden kételkedés nélkül való okát feltaláltam volna, azzal nem dicsekedhetem; mindazáltal ami okát és matériáját a mostani pestisnek observálhattam, az szerint az orvoslását is alkalmaztattam, mely is vagy közönséges *præcautiora* való, vagy különös és csak a mirigynek és azzal járó kelevényeknek gyógyítására való.

Ami a közönséges *præcautio*t illeti, nincsen jobb és hasznosabb a pestisnek orvoslására, vagy annak valamely helyből való elűzésére, mint a tűz, midőn a városokban, falukban és azok körül világos tüzet raknak, az akár fából, akár szalmából, akár ganéjból rakott légyen, a kőrisfából és fenyőfából rakott tűz mindazáltal, kivált a házakban legjobb. Hippocrates a görögök híres doktora, mind az Artaxerxes Longimanus táboráról, mind egész

Görögországról az által fordította el a pestist. Jó azért a város és falu körül, kivált éjszakának idején, vagy a házakban világos tüzet gerjeszteni és füstöt csinálni. A bűdöskő, puskapor, gyanta, tömjén, szurok, fenyőág és annak magvának füstjének szaga az aert tisztítja, úgy az örménygyökér füstje is. Jó az is, ha az ecetet hév vásra vagy téglára töltik és azzal párolják a házat és magokat. Szükséges az is, hogy a pestisesekkel való conversatiot az ember eltávoztassa, azoknak köntöseket ne viselje etc. az házat mindenféle szeméttől és dögletességtől tisztán tartsa, galambbal, kutyával, macskával egy házban ne lakják, annál is inkább ágyára ne fektesse, véle ne háljon, melyek is az olyan contagiót elvihetik. Fürödjék minden nap kétszer, de ha csak egyszer is, sós fürdőben, mellyel azt a nyálas sós nedvességet a testéből kiszíttassa, melynek összegyűlésekből és megüledésekből szokott lenni, mind a mirigy, mind a pokolvar, mind pedig egyéb tüzes kelevények. Nyers veres hagymát pesties időben amint nem jó enni, úgy nem jó házában is tartani, a disznóhús étel is és az hal, mivel a vért sűrítik és nyálosítják, nem igen hasznosak.

Mindenkor ugyan, de kivált pestises időben igen jó a mértékletes és józan élet, amint a régi megszokott élet módjának hirtelen való elváltoztatása, úgy attól hirtelen elállani veszedelmes. A mértékletes borital hasznos, de a mértéktelen veszedelmes. Késő az érvágással a pestist magától elűzni, mindenkor jobb azon igyekezni, hogy az hasa tágon és ne szorulva légyen, sőt a rosszvérűeknek, betegeseknek, sápadtaknak, puffadozóknak és akiket a szél jár, a gyenge laxativum ottan-ottan jó. A dohány füstje is a pestises időben jó, de nem azoknak, akik reá szoktatták magukat, quia longa consuetudo non alterat. Az harag, félelem, bosszankodás ártalmas.

Rossz pestises időben éhgyomorral a házból kimenni, azért addig ki ne menjen, míg valamit nem eszik, vagy rág, vagy iszik, ha herbateát, vagy kávé iszik, jó volna abban narancs- vagy citromhéjat, vagy szegfüvet áztatni, vagy vele egybefőzni, vagy akinek azok nincsenek, egy s két kanálnyi ecetet, vagy magában, vagy terjékesen innia és mikor kinn, vagy betegek között jár, terjékes ecetben megmártott spongyát a keszkenőjébe kötven, az orra alatt tartani. Narancs- vagy citromhéjat szárazon, vagy azokból álló confectumot rágni, hasonló az örmény gyökér is és annak liktáriuma, vagy porul, pápafű vízzel innia: agy cardamomum vagy coriandum magot rázogatni vagy egy-egy kevés terjéket vagy diascordiumot enni. Az angelika- és örmény gyökér, rozmarin, fenyőmag, szegfű, chamædris (cserlevelű fű), fehér üröm, ruta, zsálya, egérfarkkóró levele, pápafű mind jó pestis ellen velük élni, vagy ezekkel vizet főzni, vagy borban áztatván, minden nap három s négy kanállal belőle meginnia, vagy kenyeret áztatva bele, megenni kivált éhgyomorral, vagy mikor betegek között jár. NB. ezekkel jó a házat is füstölni.

Vagy: Végy fenyőmagot, ruta levelet, dióbelet, fügét, akár malosa szőlőt, ezeket összetörvén, abból egyél éhgyomorral egy-egy mogyorónyt, így nem félhetsz a dögletességtől. Vagy. Végy fenyőmagot, borza és gyöngyvirágot, zsályát, egérfarkkóró levelet, rozmarinot, Istenfáját, örmény- és angelikagyökeret, mindezeket főzd meg ecetben, szűrd le és annak levébe márts spongyát és ahhoz való nyakbanvető zacskót csinálva, viseld a hónod alatt, ott-ott megáztatván. Azt szagolni is spongyából, keszkenőjébe kötve igen jó.

Ha kin mirigy vagy pokolvar szökik, annak már nem jó sem eret vágatni, sem purgatiót, sem hánytatót venni, mivel az hasszorulás abban nem veszedelmes. Mindjárt a nyavalyának kezdetében méreg ellen való orvosságot és izzasztót kell bevenni, melyek sokfélék, melyek közül már sokat előszámláltam. A kámfor, bűdöskővirág, ürömsó, bűdöskő és gálitzköölaj commendaltatnak, de a sáfrány nem jó, mert stupefactorium és a főt megzavarja.

Elsőben azért a beteget tiszta és világos házba kell helyeztetni, a házat ott-ott meg kell füstölni; a fenn megmondott szerekkel, mindjárt izzasztót kell adni, négyszer is huszonnégy óra alatt, melyre csak az terjék is jó, amely idő alatt szüntelen izzadni kell, melytől ha egyszeri s kétszeri beadás után nem izzadna, meleg fővényt kell talpára, hónalja alá és az ágyékhajlásokban zacskókban rakni. Azonközben méreg ellen való orvosságokkal éltetni. NB:

Ha az izzadság után nem könnyebbedik, hanem nehezedik a beteg, rossz jel. Ha mikor ételt kíván, könnyen emészthető ételt kell adni, az is méreg ellen való orvosságokkal legyen megfűszerszámozva.

Azonközben a külső kötőt sem kell elhallgatni, hanem a mirigyre mindjárt borban vagy borecetben megázott asszú varasbékát, vagy elevenen kettévágott galambot kell kötni, melyek ha szagosodni kezdenek, le kell vetni. NB. Ezt két versben is el lehet követni. Jó a mirigy mellett hólyagot is szítatni és mindjárt a béka vagy galamb levétele után szítató, lágyító és érlelő flastromot reá tenni, amely flastrom közé igen jó a sült veres hagyma, a galamb ganéj és a megpeshett kovász, avagy csak a sült veres hagyma egy kevés terjékkel és sótlan vajjal vagy fehér írral összezsínálva igen jó flastrom vagy a fehér mályvagyökér tejben főve.

Vagy mihelyt szökik a mirigy, végy borsot, salétromot, fokhagymát, fenyőmagot, timsót, tormát, dióbelet, mindezeket összetörvén kösd rá, mely is a mérgét nagyon szívja, azt minekutána leveszed, érlelő flastromot kell reá kötni. Vagy: Fehér ürmöt, dióbelet, salétromot, timsót, fokhagymát és hájat összetörvén, kösd mindjárt a mirigyre. A chamædris (csere levelű fű) pora is, színmézzel összekeverve igen jó.

Midőn izzad és szomjazik, jó lesz ilyen főtt vízzel táplálni: végy rozmaringot, izsópot, zsályát, fenyőmagot, egérfarkkóró levelet, örmény gyökeret, mindezeket főzd meg vízben és abból iddogálják, valamennyi és valahányszor kell. Mindazáltal herbateát is ihat, melybe vessenek narancs- és citromhéjat vagy szegfüvet és bádiánt. Rá kell pedig szorgalmasan vigyázni, hogy az izzadó beteg meg ne hűljön, mert azzal a nyavalya megújul.

Nem díszes ugyan, de minthogy hasznos orvosság, nem akartam elmúlatni, hogy fel ne jegyezzem, avagy csak a szegények kedvéért. Ha akarod, hogy a mirigy reád ne ragadjon, mindennap este és reggel igyál a magad vizeletéből és ha mirigyed szökik a magad vizeletében áztass rutát és levendulát és kifacsarva idd meg, eloszlatja a mirigyet.

A patikában pedig a pesties embernek lehet ilyen orvosságot készíteni, amint a végre készített præscriptioknak titulusa vagy rendi megmutatja. A mirigyre lehet ilyen flastromat tenni, melyet egy csuporkában adnak, melyre ez lesz írva: Emplastrum.

A mirigyet nem jó hamar kivágni, nehogy contractura és claudicatió következék belőle, hanem meg kell várni, hogy jól megérjék: minekutána pedig kivágnák, lehet mindvégig ilyen flastrommal kötni (vagy a feljebb megírtak közül valamelyikkel), melyet gyorsra kenve adnak, melyre ez lesz írva: Emplastrum syndoni extensum. Vagy csak fehér mályva gyökérrel is, melyet édes tejben sült veres hagymával összefőzzenek meg, jó lesz mindvégig kötni. NB. Reá kell vigyázni, hogy ha kivágnák vagy kifakad, hamar a lyuka be ne forradjon, míg mind ki nem folyt a matéria belőle.

Belső beveendő orvosságot lehet a feljebb megírtakon kívül vagy csak simpliciter saccarilla hajának borából (kivált a viselő asszonyoknak) egyszer fél-fél drachmát, vagy egy-két potrás nyomónyit huszonnégy óra alatt, három versben is pápafű vízben bevenni, vagy ilyen lictarium forma orvosságot, melyet egy csuporkában adnak, melyre ez lesz írva: Electuarium, melyből minden két óra alatt míg izzad is, egy-egy mogyorónyit kell bevenni.

Az hánykodás, erőtlenség vagy ereje elveszése vagy hányás ellen igen jó lesz ezzel a mixturával élni, melyet üvegben adnak, melyre ez lesz írva: Mixtura singulis bihorys binis Cochlaribus sumenda, melyből minden két óra alatt két-két kanálnyit kell beadni.

A szíve körül pedig és a gyomrát ilyen kenővel kell ott-ott kenni, melyet egy csuporkában adnak, melyre ez lesz írva: Linimentum, mely kenésen felül lehet ilyen tésztát tenni, p. o. Végy rozslisztet, melyből rózsa ecettel csinálj tésztát, melybe gyúrj fodormenta port, szerecsendiót, szegfüvet és gyömbért.

A nyelve száradása enyhítésére, jó hacsak nyers vízzel is vagy rózsa vízzel mosogatja és öblögeti száját, melybe tehetni egy kevés salétromot, csak jeget nem.

Nincs egy veszedelmesebb a mirigyben fekvőnek, mint az orra vére folyása, vérköpés, vérhas, hasmenés, és a havi vérnek megindulása, azért azt minden mesterséggel helyesen kell megállítani.

Ha kinek pokolvara szökik, arra mindjárt nyers vagy borban áztatott pápafüvet kell kötni és két vagy három nap azzal kötözni, vagy répa olajjal megkent veres káposzta levéllel azután ilyen flastrommal kötözni, melyet egy csuporkában adnak, melyre ez lesz írva: Emplastrum ad Corbunculos, vagy amelyet ugyanezen præscriptio szerint papirosban adnak, melyre ez lesz írva: Flastrom. NB. A szegények számára jó csak a híg szurok is, mely által gyakran az olyan pokolvar hamar elválík és a fájdalma is enyhül. Jó csak a sós tyúktojás sárgájával is kötni. Vége. Soli Deo Gloria.

Pataki Sámuel M. Doct.
mk.

Elaboratum Kende Lorae
Die 6. 8. bris. Ao. 1738.

Chenot Ádám, a pestisorvos⁴

Belgiumnak Luxemburg tartományából került hozzánk s előbb mint járványorvos, utóbb mint országos főorvos jótékonyan működött Erdély elhanyagolt közegészségügye szolgálatában. Chenot Ádám 1722-ben született, tanulóéveiről keveset tudunk. Legfeljebb annyit, hogy a luxemburgi molnár nem sajnálta fia taníttatási költségeit s tudományos műveltséget adott neki. A jeles tehetségű ifjú megszerezte a bölcsész tudori diplomát, aztán az orvosit. Hol? Nem tudjuk. De valószínűnek tartom, hogy Leydenben s innen ered van Swietenel való ismeretsége. Tény, hogy tanítványa és kedvence volt. Van Swieten ugyanis magántanári minőségben engedélyt kapott szülővárosa egyetemén „Institutiones medicinæ” címen előadások tartására, mely engedély később, 1745-ben katolikus vallása miatt visszavonattott. Ekkor Mária Terézia Boerhaave ajánlatára udvari orvosnak hívta meg s egyszersmind Ausztria közegészségügye igazgatásával bízta meg. Chenot elvesztette pártfogóját, ami arra az elhatározásra bírta, hogy kövesse mesterét az osztrák fővárosba. A következő, 1746. évben már Bécsben találjuk.

Bécsben ez időben a pestisjárvány szünetelt. 1714 óta egész belső Ausztriát megkímélte, de tartományaiban s társországaiban itt-ott kisebb-nagyobb mértékben felütötte a fejét. Különösen Magyar- és Lengyelországban s Erdélyben egy-egy betörése huzamosabb ideig tartotta rettegésben a népet. Legnagyobb erővel 1755-ben lépett fel. Romániából jött át a tömösi szoroson.

Van Swieten ajánlatára Mária Terézia Erdélybe küldte Chenot Ádámot, hogy az ott fellépett pestis-járvány leküzdésénél segédkezzék. Chenot kétségbeejtő állapotokat talált. A nép bárdolatlanságával, rosszindulatával s szégyenletes magatartásával szemben emberfeletti munkát kellett végeznie. Az orvosok s a hatóság működése sem volt kifogástalan. Nem annyira a járvány elfojtására, mint inkább eltitkolására törekedtek. Csak hat hónapi munka s kutatás után sikerült megállapítania az igazságot, a pestis kétségtelen jelenlétét, mert mindenki: a lakosság, a hatóság, sőt maguk az orvosok is a járvány eltitkolásán fáradoztak.

1756. május 19-én érkezett Brassóba. A járvány ekkor terjedni kezdett, tovább titkolni lehetetlen volt. Chenot az intézkedések tételénél s betartásának felügyelése körül fáradozott. Június 23-án maga is megbetegedett, s bár nála a pestis súlyos és szabálytalan lefolyású volt, július 4-ére szerencsésen felgyógyult. Betegsége alatt Bruckmann nevű kollégája és barátja végezte a járványorvosi teendőket. Ez a fiatal seborvos azonban nem volt ilyen szerencsés, hivatásának áldozata lett. Az őszi hónapokban még nagyobb erővel pusztított a járvány, de 1757 elején megszűnt.

Chenot a járvány történetét, valamint saját tapasztalatait megírta 1765-ben kiadott könyvében. Schweigart fordításában német nyelven is megjelent 1776-ban. Könyvét Mária Teréziának ajánlotta, ki azt kegyesen fogadta, s 400 forint jutalomban részesítette. Az ajánlásban szerénységéről, a Bruckmannról való megemlékezésében nemeslelkűségéről ad tanúbizonyságot.

A könyv nagy feltűnést keltett külföldön is. Művében nem csak száraz leírását kapjuk a járvány történetének, de hű képét a betegségnek; közvetlen megfigyelései nyomán írja le tüneteit, lefolyását, az ellene való védekezést, utasításokat ad a fertőtlenítésre vonatkozólag s a gyógykezelésre nézve. Mindezeket részletesen ismerteti Filep Gyula 'Az 1755–56-iki erdélyi pestis története' című 1900-ban kiadott értékes tanulmányában.

1770-ben a székely és szász székeken újból kiütött a pestis, melynek elfojtásánál szintén Chenot remekelt. Ez alkalommal első osztályú aranyéremmel jutalmaztatott. Három év múltán az uralkodó Erdélyország főorvosává nevezte ki, mely minőségben fő feladatául tűzte

⁴ Forrás: Pataki Jenő: Chenot [Chenot] Ádám. = Orvosi Szemle 5 (1932) No. 11. p. 392.

ki a járványok elfojtására irányuló eljárások kidolgozását s érvényesítését. Erdélyből való távozása után is – így 1786-ban – az újból fejét felütő járványnál az ő utasításai s tanácsai szerint jártak el.

1781-ben II. József császár visszahívta Bécsbe s egészségügyi tanácsossá nevezte ki. Chenot ekkor egy rég tervezett nagyobb, pestist tárgyaló munka megírásához kezdett, melyet 1787-ben be is fejezett. Sajnos csak tíz év múlva jelent meg, 1798-ban 'Hinterlassene Schriften' cím alatt. Ha Chenot utasításai s tanai a maga idejében megjelentek volna – panaszolja Schraud az 1795-i szmirnai pestis történetét tárgyaló munkájában –, nem lett volna a járválynak kétezret meghaladó áldozata.

1799-ben Schraud adta ki Chenot munkáját a császár parancsából a következő címen: 'Historia pestis Transylvaniæ annorum 1770, 1771'.

Chenot Ádám 1789. május 9-én hunyt el. Nős volt, felesége egy Stocker nevű császári tábori orvos leánya volt.

Pataki Sámuel (secundus) megyei főorvosi jelentése 1786-ból a pestisről⁵

A XVIII. század végén is még mindig a pestisjárványok kiújulásától tartottak hazánkban is, s hogy nem alap nélkül, bizonyítja az, hogy 1795–96-ban fordultak elő pestis-megbetegedések. Ugyanazért a pestis elleni rendszabályokat szigorúan betartották. Azt a községet, melyben pestis előfordult, szigorúan zár alá vették, minden összejövetelt eltiltottak, még a nyilvános istentiszteletet és temetéseket is. Az ellenszegülőket súlyosan büntették. Ha valamely községben pestishez hasonló megbetegedés, vagy hirtelen haláleset előfordult, arról azonnal jelentést kellett tenni a megye székhelyére, ahonnan aztán a megyei physicus s a megyei chyrurgus kiküldettek az eset megvizsgálására. Egy ilyen kiküldetésről szól az alábbi hivatalos jelentés, melyet Pataki Sámuel (secundus) Kolozs megye főorvosa és Nagy Péter vm. sebész tettek.

A jelentésből kitűnik, hogy a kiküldött főorvos és sebész lelkiismeretesen minden beteget megvizsgáltak, az elhaltak elhalálozási körülményeit s a halál okát nagy utánjárással megállapították s így meggyőződést szereztek arról, hogy ezen esetben pestis megbetegedésről szó sincs, melynek megállapítása képezte főképpen a kiküldetés célját. Azt is látjuk, hogy a gyanús betegek lakásai zár alá vétettek már előzőleg, tehát már az orvosi kiküldöttség megjelenése előtt. Amire ugyan nagy szükség is volt, mert amint a jelentésből kiviláglik, a Kolozsvártól Bikalig való utazás két napot vett igénybe. A jelentés így szól:

„Tekintetes hivatal! Legalázatosabban tisztelt uraink!

Vévén november 13-án a tekintetes hivatal azon parancsát, hogy a megyénkben lévő Bánffyhunyadi és Keresden túl fekvő Középföld nevű faluba menjünk és vizsgáljuk meg, van-e ott a fertőzésnek valami gyanúja; minthogy olyan felterjesztés történt, hogy bizonyos férfi a vásárról visszajövet lépfenétől fertőzve rögtön meghalt és azután felesége ugyancsak lépfenében szenvedve súlyosan beteg; folyó hó 14-én útrakeltünk és az ily időben való nehéz út miatt 16-án végre Bikalba értünk tekintetes Gyarmati András nemesi albíró úrhoz; jelen volt itt tekintetes Zambó Fr. nemesi főbíró úr is, akik még a mi ideérkezésünk előtt kérdezősködván a fent említett férfi betegségéről és haláláról, különböző dolgokat adtak elő nekünk. Mikor azonban valami más ügyei intézése végett jelenlevő középföldi román papot, (aki a halottat eltemette, mellette volt még életében és vele a betegséget közvetlenül megelőző napon beszélt) a mi jelenlétünkben megkérdezték, továbbá Bikalba híván a falu bíróját és néhány esküdtjét és kikérdezték őket szintén a mi jelenlétünkben, beszédjükből a betegségnek és halálnak következő körülményei gyűltek össze. Egy körülbelül 40 éves Peres Gabrilla nevű, 38 szám alatt lakó román ember folyó hó másodikán még semmi bajról nem panaszkodva, a következő napon, azaz harmadikán, vagy még a közvetlenül megelőző éjszakán bal kezén körülbelül három hüvelyknyire a kézcsuklótól carbunculus-fekélyt kapott, amely nálunk gyakori és bubare-nak hívják, amellyel rosszul érezte magát, mindamellett, hogy ökreit eladja, jóllehet mások nem tanácsolták, vásárra ment Zilahra; ott negyediken eladván az ökröket, jól bepálinkázott és visszatértében mást is művelt. 5-ére gyengesége miatt gyalog nem tudott visszajönni, hanem lóra ültetve vitték haza; egész balkarja, ahol egy hólyag támadt, annyira meg volt gyulladva és dagadva, hogy ingujja tovább már nem tudta befogadni dagadt karját és nagyon nehezen lehetett azt róla lehúzni; sőt mi több a gyulladás egészen a mellig húzódott annyira, hogy miként ők mondták a mell is erősen megdagadt; végre folyó hó 6-án meghalt és 7-én eltemették.

⁵ Forrás: Pataki Jenő: Megyei főorvosi jelentés 1876. [1786] évből. = Erdélyi Orvosi Lap 2 (1921) No. 21. pp. 441–442.

Hasonlóképpen a férfi feleségének, Antal Dotyienek is támadt egy hólyag e hó 9-én balkarján körülbelül azon a helyen, ahol a férfié volt, kerülete meggyulladt, de nem dagadt nagyon; és ami nem rendes, napról napra jobban érezte magát e nő. Miután ezeket a fent említett paptól, bírótól és esküdtektől így még odaérkezésünk előtt megtudtuk, 17-én tekintetes Gyarmati András nemesi albíróval a hely színére mentünk, hogy magát az asszonyt és azokat, akik betegek, felkeressük. Itt mindenk előtt a 38. szám alatti házba mentünk, ahol Peres Gabrilla meghalt és felesége is lakott, e ház a másokkal való érintkezéstől már el volt zárva és el volt tiltva. Előhíván az asszonyt és mindazokat, akik ott laktak, tudniillik a gyermekeket és egy szabadságolt szintén ott lakó katonát, mindnyájukat megvizsgáltuk; azonban mindannyian egészségesek voltak, még az a katona is, aki már régóta szenvedett harmadnapos hideglelésben, miként ő szentül állította, megszabadult a láztól, csak a már említett özvegyasszonyon voltak még láthatók a carbunkulus jelei, de azért minden figyelemreméltó kellemetlenség nélkül tudta teendőit végezni; ennek flastromot adtunk sebe takarására és gyógyítására.

A többieket is mind felkerestük, akik valami betegségben szenvedtek és akiknek a sorozatát a bíró, az esküdtek és a tekintetes nemesi albíró úr nyújtották és akik egyszersmind azt is állították szentül, hogy semmi más beteg a faluban nincs. Ezek pedig a következők:

1) 36. szám alatt Szöts Ilona, Petru Kratsoni felesége, kinek torokfájás és gyulladás következtében megdagadt volt a bal állkapcsa, de már amikor meglátogattuk, semmi daganat nem volt látható és egyébiránt nagyon egészséges és a legjobb színben van.

2) 44. szám alatt Kis Vazul felesége Petka szenved harmadnapos hideglelésben, ennek orvosságot adtunk.

3) 54. szám alatt maga Pap Kirilla Naszta nevű feleségének öt hete körömmérge van a bal hüvelyk ujján és minthogy a szükséges orvoslás elhanyagolta, valószínűleg el fogja veszíteni végső ujjízületét.

5) Peres Péter fia, körülbelül tíz éves, majdnem három év óta betegeskedik, most cachecticus arca meg van dagadva, orvosságot is rendeltünk neki.

6) Ezeken kívül három gyerek, két fiú és egy leány szenved kisebb betegségben; anyjukat beoktattuk, hogy mi a teendő.

Ezekből nyilvánvaló, hogy Peres Gabrilla betegsége, habár gyorsan halt meg, ti. a betegség negyedik napján, nem volt pestis, hanem csak a gyulladás ama neme, amelyet az oláhok bubarenek neveznek és amely közöttük nem is annyira ritka. Ezt a betegséget a híres Chenot is leírja a pestisről való értekezése 84. lapján és az igazi pestises carbunculustól megkülönbözteti, s ezeket mondja a 85. lapon: »Jóllehet ez a betegség alig szül más bajt« – mindamellet mindenki megértheti, hogy a ruhák súrlódásából... halt meg negyed napra. Bizonyára nem is csodálatos, hogy az az ember olyan gyorsan halt meg, amikor kissé hosszú, még az egészséges embert is kifárasztó utazásra adta magát sáros és nehéz úton, spirituszos italtól lerészegedett és amiként mondták, esetleg más dolgokat is alkalmazott, mely okok még a gyengébb gyulladást is néha elmérgesítik és halálos daganatot (üszköt) eredményeznek. Felesége, aki otthon maradt nyugodtan és a fakadékat nem izgatta, kikerülte a veszedelmet, hacsak később nem bánik rosszul a seb maradványaival. De minden kivételnél nagyobb bizonyítékot szolgáltat az, hogy a fertőzés senkit nem ért, mert mindazok, akik az útban társai voltak, a betegnek segédkeztek, akik a temetésen jelen voltak, mind jó egészségben vannak, azon 12 nap alatt, mely halálától a mi odaérkezésünkig eltelt, egyikük sem halt meg, vagy betegedett még a legkönnyebb betegségben sem és az összes fent említett betegeskedők a pestistől teljesen elűtő betegségben vannak. Végül egyiküknek sem volt semmiféle daganatja mirigyek helyeken, sem a meghalt férjnek, amennyire ki lehetett puhatolni, sem pedig feleségének, ami pedig nem szokott elmaradni pestis esetén és a pestises carbunculusnak mindig társa.

Éppen azért fölöslegesnek tartjuk a község elzárását, sőt ajánljuk, hogy még a mondott házat is föl kell szabadítani néhány nap múlva az elszigeteléstől.

Ezeket tartották kötelességüknek alázatteljesen fölterjeszteni a tekintetes hivatalnak.

Kolozsvár, 1786. november 21.

Pataki Sámuel
orvostudor, a tek. vm. physikusa.
Nagy Péter
a tekintetes vm. chirurgusa.”

Küzdelem a lepra és a skarlát ellen

A segesvári lepra-szószerk⁶

Kelet-Ázsiában – Kínában, Indiában, Japánban – még ma is ismerik az emberirtó nyavalyák legborzalmasabbjai közé tartozó betegséget: a leprát (bélpoklosság). Már a Bibliában találkozunk vele, mások szerint a IV. században lépett fel először. Nem maradt hazájában, meglátogatta a nyugat országait, természetesen Magyarországot és Erdélyt is. Európában a XI–XIV. században tartotta rettegésben a népeket. Tetőfokát a XIII. században érte el. Ez nem azt teszi, hogy azontúl már búcsút vett tőlünk. A megszabadulás nehezen ment. A XV., XVI. és a XVII. században is még mindig ott lebegett a veszedelem réme minden akkor élő ember feje felett, sőt a XVIII. század sem volt teljesen mentes tőle.

Erdélyben a XV. században találunk először a leprára adatokat. Ahol előfordultak, mindenütt elkülönítették őket, s e célra épültek az első kórházak, melyeket leprosoriumoknak neveztek. Egy pár szobából álló házacskák voltak ezek, s ebben helyezték el a leprásokat. Müller a következő városokat sorolja fel, mint ahol leprosoriumokat építettek: Brassó (1413), Feketealom (1413), Beszterce (1454), Szeben (1474), Kolozsvár (1559), Rozsnyó (1575), Segesvár (1575). Ez utóbbi helyen már 1461-ben találunk a város irataiban említést kórházról, mely azonban csak szegények, aggok, rokkantak, nyomorékok s vakok felvételére szolgált. 1549-ben még mindig csak egy kórházról van szó, míg 1575-től kezdődően két kórházról tétetik említés. Kétségkívül: ez az új kórház a leprások kórháza, az akkor létesített leprosorium. Ez a városon kívül, a Küküllő jobb partján épült egy pusztán, melynek Grüngraas volt a neve.

A kórház tulajdonképpen egynéhány kunyhóból állott, melyek közül egy, még a XIX. század elején fennállott. A kunyhók környéke később Siechhof elnevezést kapott. Müller állítja, hogy ezek a házacskák pestises-betegek felvételére szolgáltak, minek ellene mond már az a körülmény is, hogy nagyobb számú pestises számára ezek a helyiségek nem lehettek alkalmasak. De ellene szól a kórház közvetlen közelében később épített kis templom is, külső oldalán szószerkkel. A pestisben szenvedőknek nincs szükségük templomra, míg az évekig, néha 20–30 évig sínylődő leprások lelki vigasztalásáról gondoskodni kellett. Valószínű, hogy a templomba a leprások hozzátartozói s más egészségesek is eljárhattak, s a betegeknek nem volt szabad oda belépni, s a lelki atya a templom oldalán levő szószerkről tartott egyházi beszédet a szabadban áhítatoskodó betegeknek.

A lepra Segesvárt a XVII. század utolsó harmadában ért véget. A lutheránus egyház halotti anyakönyvében a következő feljegyzések találhatók:

1662. moritur... in domo lepros.

1669. gestorben eine Frau aus dem Siechhaus.

1674. morlitur vidua quædam e demo lepros.

A templom környéke ma már be van építve, köröskörül lakóházak veszik körül ezt a szomorú emléket. A Küküllőn át egy híd vezet ide, mely a XVI. században Pons Leprosorum nevet viselt.

⁶ Forrás: Pataki Jenő: A segesvári lepra-szószerk. = Orvosi Szemle 6 (1933) No. 1. p. 14.

Skarlat-instructio Pataki (secundus) Sámuelről⁷

A vörheny nem tartozik a nagymúltú betegségek közé, története nem nyúlik messze be az ókorba. A XVI. században találjuk első bizonytalan nyomait egyes íróknál, akik Morbilli elnevezés alatt különböző kiütéses betegségeket írtak le, s ezekben már a vörheny megjelenését gyaníthatjuk. Kétség kívüli első leírása Döringtől származik, ki 1627-ben észlelt egy nagyobb járványt Boroszlóban. Észleleteiről értesítette apósát, Sennert Dánielt, kivel váltott levelezése meg is jelent Sennert műveiben. Sydenham jelentéktelen betegségnek írja le. Az általa 1661. és 1670–75. észlelt járványok igen enyhék voltak, de azután 1689-ben egy igen súlyos járványt észlelt Londonban, mely alkalmas volt előző vélemények megváltoztatására.

A betegség teljes önállósága s fertőző volta csak a XVIII. század közepén tisztázódott Fothergill munkája után, kinek nézete szerint a fertőzés a mérges anyag belehelése által jön létre. Európa-szerte 1776 óta észleltek nagyobb járványokat, s Magyarországon 1783-ban jelent meg Felső-Magyarország megyéiben, legelőször Borsod megyében. A Borsod megyei járványt a megye főorvosa, Benkő Sámuel észlelte s észleléseit 'Novum febris scarlatinæ' c. alatt összefoglalva a kir. Helytartótanácsához terjesztette fel 1784-ben.

A járvány erősen tartotta magát s Erdélybe is áterjedt, ahol a XVIII. század utolsó s a XIX. század első éveiben meglehetősen nagy arányú lett. Ez indította Kolozs megye hatóságát arra, hogy Pataki Sámuellel (secundus), a megye főorvosával a betegség tüneteiről, orvosságairól s az óvintézkedésekről tájékoztatót írasson, mely 'A mostani uralkodó scárlát forró hideglelés és torokfájásra nézve szükséges jegyzések a falusiak számokra' címen 1801-ben jelent meg.

Az új járvány sok családnál keltett aggodalmat s az egy időben szintén uralkodó himlőjárvánnyal együtt ugyancsak szedték áldozatukat. Voltak egyes faluk, melyekben a vörheny teljesen kiirtotta a gyermekeket. Az előkelő szülők házi orvosukhoz folyamodtak, tőlük kértek tanácsot, mit csináljanak, mivel védekezzenek s ha őket is meglátogatja valamelyik öldöklő járvány, hogyan gyógyítsák addig is, míg az orvos eljut hozzájuk.

Ilyen kérdéssel fordult báró Wesselényi Miklósné szül. Cserei Ilona házi orvosához, s erre felelet az alábbi levél és instrukció.

„Méltóságos L. B. Asszony!

A Himlőről és scarlatról, amit tudtam íráni, és mostan küldöm. Orvosságokat még akkor vittek volt. Most is küldök, amit azután láttam szükségesnek. A Báró úr ő Nagyságának is írtam a végére amit lehetett. Mellyel Nagyságtok gratiájába magamat ajánlván maradok állandóul

Nagyságod
alázatos szolgája
Pataki Sámuel.

Kolozsvár 1801.

Die 17 Maji
estve.”

A levélbe zárt utasítás (instructio) ez:

„Pro Memoria

⁷ Forrás: Pataki Jenő: Skarlat-instrukcio. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 7. pp. 225–226.

1. Most csak a scarlatrol teszek valami jegyzéseket. Ha Torka fájna az urfinak, mindjárt kívül bé kell kötni kovással, vagy más cataplaszával, mint az nyomtatott írásomba vagyon. Éjszakára pedig Melilotum flastromot kell reá tenni.

2. Gargarismát kell tsinálni. Vagynak species pro gargarismate, melyből egy dosist meg kell főzni fél ejtel vízbe, fél óráig, és annak egy fertálynyi levébe tenni kell egy dosis Timsót és Essentia Pimpinellét egy asztali kalányit. Lehet hozzá tenni egy kevés mézet is, vagy nádmézet, vagy Rob nucam, Dio Lictariomot, egy kalányit. Ez igen jó gargarisma lészen. Ha nem tudna gargarizálni, vagy az elégséges nem volna, fetskendeni kelt a Torkába, minden két vagy három órába a' mint a szükség hozza magával.

3. Belső orvosságnak, adni kell a Rob Sambuci-ból minden két órába két kávékalányit vagy ha örömelebb venné in Liquido forma azt egy findsiáka kevés Borza theával hideggel fel kell elegyíteni, és Borza virág theát igyék lágy melegen reá.

4. Ha széke nem lenne klistért kell adni az Emolliens speciesekből egy maroknyiból klistért főzvé, és kevés olajat hozzá.

5. Ha erősen fulladna, mintegy obruálna a' flegma, vesicatoriumot kell tenni a nyakára vagy válla közé. De minden apróság flegmázásra, vagy kevés nehéz légzésre, nem kell ezt tszelekedni.

6. Ha hányás erőltetné, úgy a Rob Sambuci helyett kevés meleg vizet kell adni, hogyha önként akar hányni, had hányjon, de hánytatóval nem kell erőltetni, vegyen in hoc casu az Antiemetica Mixturából minden órában egy jó asztali kalánnal. Ezt elköltvén lehet fogni a Rob Sambucihoz.

A himlőről bővebb írás kívántatván, azt most meg nem írhattam, hanem prima occasione kiküldöm.”

Mint látjuk, csak a főbb, s a betegség kezdetén jelentkező tünetek ellen ad utasításokat, s a torokfájásra fektet elsősorban súlyt. A szék rendbentartására csak enyhe hashajtót ajánl. A hurutos állapotnál csak a nagyobb fokú flegmázást veszi figyelembe. A hányást nem kell elősegíteni – ez ellentétes Johnstone angol orvos véleményével, aki az 1750-i súlyos járvány alkalmával gyűjtött e téren tapasztalatokat. Ő az okádatatót ilyenkor hasznosnak találja, mert ez nemcsak a gyomrot tisztítja, hanem a testnek gőzölgése is bővebben megindul.

Persze ezek az utasítások csak az orvos megérkezéséig való ténykedésre szorítkoznak s az orvos feladata a további gyógyszerek alkalmazása, ekkor kerül sorra a hashajtó, okádatató, szíverősítő, hólyag húzó orvosságok, sőt az érvágás is, melyet sok orvos súlyos eseteknél igen hasznosnak tart.

A kolera ellen folytatott küzdelem orvosai

Az erdélyi kolera 1831-ben⁸

1831-ben a mi Erdélyünkben is megjelent a bengáliai rém, a „fekete asszony” – mint ahogy Mikszáth egyik elbeszélésében elnevezte – „aki minden asszonyok között a legjobban öl”, mert „akire rákacsint, fölveszi a színeit és az övé lesz”.

Az 1831. és a rákövetkező év remegésben tartotta egész Európát. Ez a fekete asszony már előbb próbálkozott. 1817-ben indult el állandó hazájából, de Európa határát nem lépte át. Hét évig pusztította Ázsia népeit, minket békében hagyott. De csak pár évig húzódott meg ősi fészkeiben. Az 1827-es év elején rendkívüli hevességgel lépett fel Kalkuttában, s újult erővel haladt előre nyugat felé. Persze a járványok sem utaztak akkor gyorsvonaton. 1829. augusztus havában európai Oroszországban is felüti fejét az ekkor már hírből mindenütt ismert és rettegett kolera. Európa nyugati országai a védekezésre gondolnak, de tanácstalanul állottak, intézkedéseik a kapkodás jellegét hordták magukon.

Egy kis megkönnyebbülés váltotta fel az általános rémületet, mikor jó hírek kezdtek szállingózni a járvány enyhüléséről. A kolera szünőfélben van, majd: a kolera megszűnt egész Oroszországban. Az 1829–30-i kemény télen tényleg szünetelt is. A leányzó azonban nem halt meg, csak aludt. A tavasz kezdetével újra éledt, pusztított és terjedt: egész éven át tizedelte az orosz birodalom népeit. Az 1831-ben kezdődő orosz-lengyel háborúval új tápot nyert, s nem kímélte a hadvezéreket sem. Konstantin orosz nagyherceg s a lengyelek hadvezére, Diebics is a kolera áldozata lett. A járvány terjedt a szélrózsa minden irányában s már az 1831. év kezdetén megjelent Galíciában. Innen Ausztriában, s június hóban Magyarországon is.

Pest-Budán július 14-én fordult elő az első megbetegedés, s tartott a járvány szeptember 22-ig, 64 napon át. A Galíciából áttérjedt járvány Felsőmagyarországon a tót parasztságnál nagy zendülést váltott ki, melynek történetét Balásházy írta meg. A járvány elfojtására a kancellária is, a Helytartótanács is mindent megtett, minden egyébnél fontosabb volt a rettenetes veszedelem megfékezése, mely minden idejét igénybe vette úgy a nádornak, mint Reviczky kancellárnak. A rendelkezések nem történtek mindig egyetértőleg, hol ellentmondottak egymásnak, hol módosítottak, majd visszavonattak. Erről ír Széchenyi Wesselényinek, hogy „a machina ügyetlen formája minden nap szembetűn, midőn p. o. a kancellária verest, a Helytartótanács kéket parancsol és a vicze-ispány nem tesz semmit”.

Pedig ha valamikor, úgy most nagy szükség lett volna arra, hogy a hatóságok egyöntetűen működjenek s fejüket ne veszítsék el. Július hó elején Magyarországon már 10 vármegyében ütött ki a kolera, úm. Máramaros, Ugocsa, Szathmár, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Borsod, Szabolcs és Heves vármegyében. Erről értesíti a királyi főkörmányszék 2691. számú, július 13-án kelt leiratában az erdélyi hatóságokat. Arról is értesít, hogy a megbetegedetteknek felénél több áldozatul esik. Figyelmezteti a hatóságokat, hogy különösen a koldusokra és csellengőkre legyenek fokozott figyelemmel. A zsidók, kik portio alatt nem volnának s nem régen laktak itt, azok compassualis mellett kikísértessenek. Ha valaki azon 10 vármegyéből ide jönne, ha van is passzusa, contumatiára elzárassék.

Előre látható volt, hogy a veszedelmet Erdély sem kerüli el. A kir. főkörmányszék egyre-másra küldte rendelkezéseit s utasításait az erdélyi hatóságoknak. Magyar és német nyelvű ismertető s tájékoztató nyomtatványokkal látja el az orvosokat, sebészeket, sőt a nép számára is küld népszerűen írt tanácsokat. Consumatiák (veszteglő helyek) állítottak fel, hol az érkező

⁸ Forrás: Pataki Jenő: Az erdélyi kolera 100 éves évfordulója. = Orvosi Szemle 4 (1931) No. 12. pp. 404–407.

idegenek szükség szerint 10–20–30–40 napig visszatartattak. Ahol szükségesnek látszott határőrök felállítását parancsolta meg. Már 1830. december 30-ától keltezett 14.683 sz. rendeletében – tehát mikor a kolera még Oroszország határain belül végezte emberirtó munkáját – a főkormánysház a statárium jussal való élhetést megengedte Csík- és Háromszéknek, Torda, Doboka, Belső-Szolnok, Felső-Fejér vármegyéknek és Beszterce-vidéknek mindazok ellen, kik azt egészségi rendszabályok áthágásában rajta éretnek. Ugyanekkor már a 14688. sz. leiratban elrendeli, hogy a Moldovából jövő személyekre és a kolera mérgét magokba vehető portékákra nézve a consumatiai idő 20 napban határozottassék meg. Egész Erdély készenlétben volt s leste a híreket.

A hírek jöttek naponta, hol rosszak, hol megnyugtatók. Április 12-i kelettel a főkormánysház 1168. sz. leiratában túl bizakodóan írja, hogy Besszarábiában a kolera már kezd szűnni, a behurcoltatástól félni nem lehet, megparancsolja a Moldovával határos jurisdictióknak, hogy 1., a megtiltott heti és országos vásárokat engedjék meg; 2., az egészségi passzusok nélküli járás s a strázsák szabadíttassanak fel. Elrendeli azonban; 3., minthogy a kolera tisztátlanságból származik, az utcák, lakások tisztán tartassanak. Döglött macskák, kutyák, majorságok a félreeső utcákból eltakaríttassanak. Egyúttal a 3. gradusra emelt consumatiai periódus a 2.-ra, 20 napról 10 napra szállíttatik le. A bizakodás kissé korai volt. Június hóban rosszabb hírek kezdtek keringeni.

A főkormánysház június 24-én arról tudósít, hogy Moldova fővárosában, Jassiban kiütött a kolera. Újabb rendeletek, újabb megszorítások következtek. Július 2-án: Oláhországban a kolera mindinkább terjed s mellette a pestis is mutatkozik. Majd: Oláhországban a kolera rettenetesen dühöng, a Bánáttól csak 10 kilométerre van. Északon a tarnopoli határszél melletti kis orosz városban, Satunovban 12–15 személy meghalt, sőt már Galíciában Kalaborovkában egy háznál három megbetegedés fordult elő. A házat körülvették, a falut elzárták. Moldovában egész Okmáig hatolt. A térség lakói a hegyekbe menekültek, hátrahagyott csordáik pásztor nélkül legelnek a vetéseken, holttestek temetetlen hevernek stb. A kir. Helytartótanács Galícia és Erdély széleire, ahol a veszélytől leginkább lehetett tartani, két királyi biztost küldött teljhatalommal.

Hiába, semmi sem segített. Július közepe táján Hunyad megyében s Szászvárosszéken a gyilkos kór jelentkezett. Csakhamar utána következett Brassó, Kőhalomszék, Felső-Fejér megye, Bardócsház, Fogarasvidék. A helyzet újabb rendelkezéseket vont maga után. A fertőzött községek katonai kordonnal zárattak el. A statárium újra elrendeltetett. Országos vásárokat, sokadalmakat eltiltattak. A kolerától meglepett helységekben, sőt azoktól három mérföldnyire a heti vásárokat is beszüntették. Árukat szabad odavinni, de a sorompónál se be-, se kimenni nem szabad, a sorompónál mind pénz, mind az áru megtisztíttassék. Elrendeltetett, hogy olyan községekben, ahol patika nincs, koleraellenes szerek beszereztesse, úm. méhfű, fodormenta, borza és székfűvirág s amely szerek pénzbe kerülnek, mint a jó ecet, erős pálinka, kámfor, árpakása, a helybeli paphoz gyűlendő önkéntes adakozásból szereztessenek meg. A vásárokat eltiltása, községek elzárása a kereskedelmet megbénította annyira, hogy sok helyen inség állott be. A főkormánysház ennek enyhítésére rendelte el, hogy gabonát senkinek nyereségre vásárolni nem szabad – confiscatio büntetése mellett –, s a heti vásárokat ez irányban felvigyáztassanak.

Szeptember hóban a járvány csendesedni kezdett. Jöttek a kedvező jelentések. A járvány 6–8 hét alatt mindenütt kitombolta magát. Október, november hóban még inkább enyhült. De még nem élte túl magát. Hevességében gyengülve, haladásában meglapulva az eddig még megkímélt községeket látogatta.

Kolozsvár még mentes volt a járványtól. Erdély fővárosát utoljára hagyta. A város felkészülve várta. Megtett minden intézkedést fogadására. Mátéfi József főbíró a július 11-i tanácsülésén proponálta, hogy a lakosság bátorságára s a kolera bejöhetésére minden szükséges intézkedést tegyenek meg. A tanács végzésben mondja ki a következőket: a

városgazda Hidelvén a Nagy utca végére, a Kül-Monostor u. végére, a Cigánysor felett a Feleki út végére és Kül-közép u. végére az ispotály fogadója eleibe, eszerint négy helyre sietve gerendákból csináltasson sorompókat. A többi utca vége töviseléssel zárassék el, a cövekek és karók készítéséhez elegendő fát adjon a szolgabíró rendelkezésre. A profoszházat meszeltesse s takaríttassa ki. Az utcavégekre strázsákról gondoskodják. Minden fertályba egy centumpater rendeltetik. A betöviselt utcavégek felügyeletére biztosokat rendelt a tanács, kik mindennap kötelesek megnézni, hogy nem hordattak-e el?

A megtörténhető szerencsétlenség esetén pénzre is levén szükség, meghagyatik az allodialis perceptornak, hogy pénzt incassáljon, a casarmalis perceptor pedig senkinek pénzt ki ne adjon. Meghagyja a tanács, hogy Kolozs-, Torda- s Doboka vármegyékben hirdessék ki, hogy csak négy helyen lehet a városba bejönni s senki passus nélkül nem fog ide bebocsáttatni. A tanács sűrűn ülésezik. Július 18-i ülésén a papokat felkérni határozta, hogy a kolera természetével s gyógyítása módjával a népet ismertessék meg, kössék a szívükre, hogy ha ily betegség kiütne, el ne titkolják, hanem mindjárt jelentsék, az orvosokhoz bizalommal legyenek. Istenhez a templomokban minden nap imádkozzanak. A borjumáli, kőmáli s házsongárdi pásztoroknak kötelességükké tétetik a szőlőhegyekben való szorgos felügyelet, nehogy valamely gyanús vagy az ország útját kikerülni kívánó személy a városba bejöhessen.

Az augusztus 2-án tartott ülésen megjelenik Degenfeld Ottó gróf gubernialis secretarius mint kormánybiztos s a következőket rendeli: 1. Egy egészségi bizottság állíttassék fel, melyre a kormányshék részéről Nalácz József báró és Gyulai Lajos gróf consiliariusok rendeltettek ki, a tanács is rendelje ki a maga embereit, három tagot s a physikust. Ez a bizottság minden szükséges s az egészséget tárgyaló rendelést végrehajtani köteles. Mindenekelőtt a heti és napi vásárok s áruk számára a hóstátok végein alkalmas helyek jelöltessenek ki. 2. Ispotályoknak alkalmas házakat keressen a bizottság. 3. Nem ide való lézengők s koldusok hazájukba utasíttatnak. 4. A lakosoknak hagyassék meg, hogy a maguk számára gabonáról gondoskodjanak. 5. A város tizedekre osztassék fel s a kirendelendő személyek – tizedesek – minden nap szorosán vizsgálatokat tartsanak, s a Guberniumnak minden nap jelentést tegyenek. A városi tanács eleget is tett a rendeleteknek. A bizottságba kirendelte Veszprémi Elek rendőrfőkapitányt, Szentkirályi Mihály s Lukács György tanácsosokat és Barra Imre városi physikust. Ispotálynak két házat néztek ki, az egyik a Szőcs Mihálynée Felső-Szén utcában, másik a Bethlen Károly grófé Alsó-Szén utcában. Szőcs nyolc szobás háza – némi átalakítással – legalább 32 beteget fogadhat be. A tanács azt is elhatározta, hogy a sorompóknál s a veszteglő intézeteknél semmiféle taxák nem szedhetők.

Az augusztus 5-én tartott közgyűlésen a tanács proponálja, hogy 30.000 rhenus frt kölcsönt vegyen fel a város valahonnan, s ezen vásároljanak 12 ezer véka búzát. Ezzel sietni kell, mert az erősen terjedő kolera a szomszéd helyeket is meglepi s akkor késő lesz. 16.000 rhenus frt-ot már kaptak interesre. Ekkor felállott Topler Imre centumvir s 10.000 rhenus frt-ot ajánlott fel kamat nélkül. Topler nemes cselekedete követőre is talált. Szlabi gyógyszerész centumvir szintén felajánlott 5000 rhenus frt-ot. Nagy lelkesedés követte az ajánlatokat s a közgyűlés egyhangúan kiáltotta: isten éltesse az ily nemes szívű polgárokat! A búza megvásárlására biztosokul kinevezték Ajtai Mihály orátort, Lőrinczi Mihály divisort, Walter János s Topler Imre centumvireket. Walter szekérét és lovát ingyen ajánlotta fel.

Ilyen minden eshetőséggel számoló gondossággal felkészülve várta Erdély fővárosa az elkerülhetetlennek látszó veszélyt. De már szeptember elején érkeztek a jó hírek. A járvány itt is, ott is csendesedett, szűnőfélben volt. Szászvárosszéken már szeptember 4-én megszűnt, a physikus minden személyt s lakást megvizsgált s a szék kolerától szabadnak nyilvánított. A szélrőzsa minden irányáról érkeztek a megnyugtató hírek. Szeptember 26-ról jövő hírek szerint Fogarason s Brassóban nagyon csendesedett a kolera, úgyhogy az elzáráson enyhítettek, nehogy a kereskedelemmel foglalkozó városok kárt szenvedjenek. Október elején már jön az értesítés, hogy úgy Magyarországon, mint Oláhországban, Moldovában, a járvány

majdnem egészen megszűnt. Magyarország és Erdély között a katonai kordonok visszavonattak. A sokadalmakat is megtarthatták. Erdély egynéhány megyéjében még van egy-egy beteg, de újabb megbetegedések nem fordulnak elő.

Kolozsvár város tanácsa jónak látta erre a megszorításokon enyhíteni, mert hisz a városnak sok kiadásába került. Elhatározta tehát október 7-én tartott ülésében, hogy a kórháznak kibérelt házat tulajdonosának visszaadja, a requisitumokat eladhatja, hogy az allodialis cassából tett költségek valamennyire megtérüljenek. A strázsák kevesbítettessenek, minthogy az nagy teher, a lakóházak azonban továbbra is felvigyázás alatt maradnak. A főkormányshék a tanács határozatait nem hagyta helyben, az ispotályt requisitumaival együtt továbbra is megtartani parancsolja. S bár már október végén Kóhalomszékből, Felső-Fejér megyében, Bardoczshékban, Fogaras vidékén s másutt is a járvány teljesen megszűnt, a főkormányshék határozata – mely november 28-án érkezett le – nem volt hiábavaló óvatosság, mert pár nap múltán a rettegett betegség Kolozsvár körülzárt falain belül is megjelent.

1831. december 2-án történt az első kolera-megbetegedés a Belső-Közép utcában. Több szerencsétlenül végződő eset követte az elsőt és terjedt gyorsan a város többi fertályába a mind-mind veszedelmesebb jelleget öltő járvány. Az ispotályokat szaporítani kellett. Kül-Magyar utcában rendeztek be egy házat kórház céljaira és a katonai fogháznál is helyeztek el betegeket. Az ispotályok dirigens orvosává Pataki Dániel neveztetett ki, napi 6 rhenus firt díjazással, kit Bécsből – hol tanulmányait éppen bevégezte – a közeledő kolera hírére hívtak haza patrónusai. Koleraorvosoknak Szabó Domokos és Csoma György sebészek neveztettek ki.

A kolozsvári járvány három hétig mutatott emelkedést, azon túl csendesedni kezdett. Legtöbben a december 17–22. közti napokon betegedtek meg. Ekkor a megbetegedések száma 30 felé volt naponta. De egy napon sem halt meg 10-nél több. A betegség tetőfokát december 24-én érte el. Ettől fogva mindinkább enyhült. A járvány – mint legtöbb helyen – hat hétig tartott. Ezalatt a hat hét alatt 509 megbetegedés fordult elő, mely szám egy 20.000 lakosú városhoz elég tekintélyes. A halálozás nem mondható nagynak. Meghalt 92 személy (57 férfi, 35 nő), meggyógyult 417 (236 férfi, 273 nő).

Ezek az adatok amellett szólnak, hogy a járvány Kolozsvárt elég enyhén viselte meg s nem tartott sokáig. Barra physikus már január 16-án jelenti, hogy teljesen megszűnt. Pataki a kedvező lefolyást a kir. főkormányshék bölcs és célrányos rendelkezéseinek tulajdonítja egyrészt, másfelől a köznép okos magatartásának, hogy a rendelkezéseket megfogadta, az orvosi segítséghez bizalommal folyamodott.

Elhagyva Erdélyt s Magyarországot, a kolera gyors irammal haladt nyugatra, hogy március 29-én Párizsban üsse fel fejét egy álarcos bálon, s még pár évig tartsa rettegésben Európa nyugati országait. Tőlünk sem vett örökre búcsút, a XIX. században többször meglátogatott. Az utolsó kolerajárvány 1892-ben volt.

A járványok sem örökéletűek, reméljük, hogy a fekete asszony utolsó látogatását tette.

Kibédi Péterfi Pál, a koleraorvos⁹

Marosvásárhely későbbi főorvosa, Péterfi László sóváradai ref. pap és kovásznai Csorja Judit fiaként 1792. március 14-én Sóváradon látta meg a napvilágot. A retorika osztályig az atyja tanította, 1803 óta a marosvásárhelyi ref. főtanodában folytatta tanulmányait. Jeles tanuló volt, s mint ilyet, a főtanoda az egyházi főtanácsnak figyelmébe ajánlotta. Az egyházi főtanács engedélyt adott arra, hogy a helységeket s az egyes vagyonosabb polgárokat felkereshesse tanulmánya folytatására segély iránti kérő levelével. Az így összegyűjtött összeggel 1815. október havában Bécsbe utazott s beiratkozott az orvosi tanfolyamra. Mint orvosi növendék nagy szorgalommal tanult s 1821-ben letette vizsgáit.

Kibédi Péterfi Pál pár évig még Bécsben maradt s különböző klinikákon mint segédorvos gyarapította ismereteit.

1827-ben Sárospatakra ment, hol László bátyja tanár volt a ref. főiskolában. Két évig tartózkodott itt, mint a főiskola orvosa. Aztán visszajött Erdélybe s Marosvásárhelyen telepedett le. Nemsokára az udvarhelyszéki főorvosi állást foglalta el. Két évi itt-tartózkodása után visszament Marosvásárhelyre, ahol aztán élete végéig munkálkodott.

Az 1831. évi kolera már Marosvásárhelyen találta, mint a város főorvosát. Ekkor, valamint a későbbi – 1836-os és 1839-es – járványok idején hasznos és fontos szolgálatokat tett, úgy a városban, mint vidéken.

A városi főorvosi állásról később lemondott s mint magánorvos praktizált – általános közkezdveltségnek örvendő – egész 1861. március 17-én agyszélhűdés következtében hirtelen beállott haláláig.

Nem nősült meg. Alapos képzettségű, lelkiismeretes s szorgalmas orvos volt. Mély érzésű, nemes gondolkodású, jellemes és komoly mint ember. Komolysága s néha ideges kitörései nagy elfoglaltságából magyarázhatók. Az egyházi főtanács a főtanoda algondnokának nevezte ki, mely hivatalát lelkiismeretesen vitte s a főtanoda pénztárát is növelte jelentékeny adományával.

Két munkája maradt kéziratban: a 'Pastoralis medicina, vagy lelkipásztoroknak szükséges orvosi ismeretek summája' (13 ív), és az 'Észrevételek M.-Vásárhely sz. kir. városról és vidékéről egészségi tekintetben, s némely ottan honoskodó betegségekről, melyekhez járul egy-két szó a mostan uralkodni szokott betegségi nemtőről és némely e vidéken a nép között forgó gyógymódokról és orvosszerekről'.

Betegeiről állandóan naplót vezetett, melyben a betegség tüneteit, a gyógykezelést és tapasztalatait is leírta.

⁹ Forrás: Pataki Jenő: Kibédi Péterfi Pál. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 3. p. 94.

Kibédi Péterfi Pál híres betege: Bolyai János¹⁰

(...) Bolyai János 1838-ban domáldi birtokáról kereste fel levélben orvosát, Péterfi Pált, ki mint mindegyik betegéről, úgy Bolyai Jánosról is jegyzeteket csinált, s naplóját hosszú éveken át állandóan vezette. Bolyai hurutos bántalma miatt túlságosan aggódott, úgyhogy Péterfi nála hypochondriát kórismézett.

A feljegyzéseket teljes egészében közlöm:

„16^a jan. 838. Mérnök kapitán Bolyai János úr. Munkás és mozgó életből, szünetleni szobába zárkozott állapotba lépés, 's lelki szenvedély és elégtelenség miatt hosszabb idő óta gyengélkedő állapotban lévén, kivált mintegy 10 hét óta szobáját, 's még ágyát is el nem hagyta. Nagyon el van fogyva, tsaknem elszáradva, artza halvány – phlegmás köhögése méjj hangal gyakori – pulsusa gyöngült – éjjel izzadásai – hasa szorult, mája keményke, különben a sok koplalás miatt belei béhuzódtak – tekintete, érzése csalódásai, mint a hypochondriának betegségét felette nagynak véli. Élt rhebarbarás – magnesiás porokkal – sok meleg theával, 's tsak levessel. Rend. Flor. sulf. Magn. carb. sacch aa. unc. b. kétszer napjában kávé kanálnyi – vétel után egy pohár savanyu víz – rendes itálnak friss víz – ágyból felkelés – járkálás 's a szabad levegőnek éldelése. Min ezek éldelése után, mégis mind tsak rosszul lévén ezen úr. maga kívánságára egy hánytatót adtam, mely annyival inkább volt jelelve minthogy gyomrában 's mejjében nagy taknyosság jelei voltak. Ennek igen óhajtott következése lett, mert nagyon bő nyál takarodván el, köhögése kimaradt – jobb emésztés – elevenség – visszatértek – az erő szemlátomást gyarapodott – 's ezután mind az egyéb orvosság nélkül annyira vissza állott egészsége, hogy szabadon künn járhat, 's magát már szolgálatjába vissza állásra jelentette is – 's remélhetőleg mihelyt talentumához készségéhez illő elfoglaltatása lészen – egészsége 's ereje telyesleg vissza álland. 9^a febr. 838.

15^a kívánságára egy gyomorerősítő 's haslágylító mixtura is rendeltetett, noha egészségére nézve semmi egyéb nem hiánzik mint szabad mozgás.

Egészen helyreállott 1^a Martii.”

Bolyai újra beköltözött Marosvásárhelyre s a rákövetkező évben Péterfi februáriusi naplófüzetében a következő feljegyzést találjuk:

„17^a Febr. 1838. Kapitán Bolyai János úr. Ez prisnitzi hős – egész nyáron 's őszén rengeteg hideg vizet ivott – de minden legkisebb haszon nélkül – sovány – fonnyadt – horpatt – szemei béestek, artz halvány – álmatlan 's rossz gyomor ros digestio-chylus készítés evés után néhány órával minden nagy teliség – feszültség – égés érzése a' gyomorban. rend. inf. ipec. sirup univ. Tart. em. granjj. Ezt bevévén hányt sok zöldes epét – 's laxálódott, mire nagyon jobban is lett – 's a városról elis költözött, hallom jobb vidékre.”

Péterfi orvosi naplójában másfél évtizedig a legfigyelmesebb átvizsgálás után sem találtam feljegyzést Bolyai Jánosról. 1854. év végén jelentkezik orvosánál újra előrehaladott *bujakóros* betegségével, melyet vagy nem vett eddig figyelembe, vagy pedig mással kezeltette. Hogy mikor szerezte 52 éves tudósunk a luest, arra semmiféle támpontunk nincs. Bolyai ekkor házas ember volt, vagy ezidőtájt házasodhatott, mert Péterfi az 1856. évi naplójába a 146. lapon be van jegyezve: „Bolyai Jánosné fiacskája, Dysenteria, prolapsus ani” s utána: „jobban lett”.

¹⁰ Forrás: Pataki Jenő: Bolyai János betegsége. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 10. pp. 332–334.

*

A napló több füzetéből összeállított kórtörténet így szól:

„1854. 8. xbr. Bolyai János kapit.

Herpes syphil.

Kezdődött még a meleg őszén – mejjét 's haját borította el főleg.

Rend. Dt. inf. sarparill. Bardanæ aa ung. Fol. sem. fœnic. aa drjj. Rad. Liquir. unc b. Col. Libr. 11.

11. Xbr – feredés – laxalodás – jól eszik – Rend. egyik nap a Dt. másnap a ferdőt.

15-ig vett is 4 ferdőt – de felette meleg lévén szédülést kapott.

15. Xbr. Exanth. syphilit.

Artzát, kezeit, lábait kivéve van mindenütt, leginkább a derékon, tzombokon – karokon. Vannak pustulák és papulák melyek nagyon viszketnek.

Folytattatik: Dt. inf. etc.: Bardan sarsaparilla aa uncj. Fol. tinct. sem. fœniculi. aa drjj. Rad. Liquir. uuc b. Col. libr. 11.

18-án nagy jobbulás látszik. folyt.

19. 20. 21. 22. Ugyanazon állapot. Rend. Kali hydrojod drach. b in aqu. dest. uuc. sex – rob. 2 evő kanállal cukros vízben 2 óránk. és Jodi puri drj. Kaii hydroj. drj. in Aqu. dest. s. unc VI. pro ferdő.

24. Xbr. eddigelé nagy jobbulás – ferdőnek semmi csipését nem érzi.

Rend. Jodi pur. drj. b. Kali hydroj. drach 11.

25-én feredven azt igen erősnek találta mint mondja az ájulásig – széke sem volt néhány nap Rend. inf. lax unc. b. syr. fœnic dryjj. 2 óráb. 1/2 részét.

26. 27. 28. nem élvén sem feredővel sem orvossággal bőre nagyon tisztult, a furunculusok kevesek hijjával, 's a vesiculusok mind oda lettek – de most is van pirosviszketegség, 's ez hol itt – hol ott – néha az artzon is, hol most semmi kiütés nem látszik. Megrend. újból a 22 Dec. rendelteket. Ezután a ferdőt igen jól álhatta – a kiütés – pustula – vesicula – squama mind elenyészett – de viszketés nem egészen – mert az Január 3-án 1855. megvan – noha kisebb.

4. Január. Eddigelé minden pustula elmúlt, csak a bőrviszketegség nem. Ezúttal félben hagyatik a jód külső és belső használata – folytattatik csak a szappannali mosás.

5. 6. 7. 8. Ez idő alatt semmi pustula – a régiek beszáradtak – vállán – nyakán – karjain – farán nagy mértékbeni korpázás. Érez most is viszketegséget, melyről azt mondja, hogy nem oly mérges mint volt az elébbi. – Rend 3-ad napban 1. szappanyos ferdőt.

9. 10. 11. 12. panaszol nagy viszketegségről – éjjel nappal egyformán – a bőr igen finom squammokkal borítva – a régi pustulák mind elmúltak – helyenként – helyenként látszik egy-egy kisebbszerű. Viszketegségtől csak kéz 's lábfők és artza szabad, Egyébütt igen nagy mértékben van. Rend. folytatni a jodot külsőleg Jodi puri drj kali hydroj. drj b in Aqu. fœnic. VI. és bensőleg Kali hydrojod. dr. b. in. aqu. dest. s. unc. VI. Kevéssel ezután félbe hagyatott betegségem miatt az orvoslás.”

*

„2. febr. Január közepe tájatt félben hagyatva lévén a gyógyítás minden papulák – pustulák elenyésztek – de a bőr szenvedés megmaradott – viszkető – égő, 's evő vagy rágó érzéssel. Rend. Hydr. subl. corros. gr. 8 in Aqu. f. unc. XXII. Ennek csak eleinte érezte jó hatását – később nem – sőt szájára is hatott.

28. febr. Különösen a scrotum lévén a szenvedés helye, ide rendelt. Ungv. ex Protojod. Hydrarg. dr. b. emoll uncjj.

1. Martii. sokkal általánosabban van testén elterjedve a korpázás 's ilyen helyütt égés – viszketés – 's rágó érzés, mely versenként áll elő – 's ez főleg van a scrotumon – mi éjjel nappal egyformán van. Rend. Kali hydroj. drach b in aqu. dest. unc. VI. 2 ór. 1 rosolisos pohárral tzukros vízben. Jodi pur. drach 1 Kali hydroj. drj. b in aqu. dest. s. unc. VI pro ferdő. Száj tisztításra sálya.

Legelőbb 9. martii ferdett s igen jó hasznát érezte, de hülést kapván kimenésből, ebből jött artzcsontfájdalom (hozzájárult a kenés hatása is).

Ezért 13. Martii a ferdés – kevés – belső jod használat eltiltatik és rend. csupán Spec. Alth. uncj b Flor. samb. – Fol. salviae aa unc. b. 14-én a szájbéli baj nincs rosszabbul, rend: Spec. pro inf. laxat. unc b. – Későbbben Martius vége felé elővételik mind a ferdő – mind a jod belső használata – mind a jodos kenőcs.”

Eddig tart a kórtörténet. (...)

*

Jung János

A ma kutatóinak véleménye Pataki Jenő megállapításairól¹¹

Figyelemre méltó a napló végén található „különös jegyzések” rovata, amelyben Péterfi doktor a betegek nevét, sorszámát és kórisméjét tüntette fel. Itt olvasható Bolyai János betegségének diagnózisa is: *Catarrhus chronicus* (ami idült hurutot jelent, és a kórrajzi leírásban nem jelenik meg!). E naplófeljegyzésekből Pataki Jenő kolozsvári orvostörténész 1934-ben, az Orvosi Szemlében részleteket közölt, de a kórképet csak hipochondriának vélte, mert elkerülte figyelmét ez, a napló végén szereplő „*Catarrhus chronicus*” diagnózis.

*

Bolyai János (állítólagos) szifiliszére Pataki Jenő (1934) közleménye irányította a figyelmet, majd Hints Elek (1940) ezt már összefüggésbe hozta elméleti állapotával is, sőt ezen túlmenően azon is elmélkedik, hogy a betegséget bizonyára fiatal tiszttal korábban szerezhette. Mindkét szerző véleménye pontatlan, sőt hibás. Pataki például nem tett említést a pityriasisról (szándékosan?), noha, mint láttuk, ugyanarról a kórképről van szó, továbbá közleményében olyan szövegrészek is megjelennek, amelyek az orvosi naplóban nem szerepelnek(!). Hints Elek eszmefuttatása pedig azért hibás, mert nem vette figyelembe a szifilisz szakaszos lefolyását, ugyanis a II. időszakra jellemző bőrelváltozások nem két évtizeddel a fertőzés után jelentkeznek, továbbá az idegrendszer érintettsége (neuroles) nem erre, hanem a késői, III. időszakra jellemző.

Ez a hosszan tartó jódkezelés végül meghozta a szövődményeket is: a *stomatitist* (szájnyálkahártya-gyulladást), az arccsontfájdalmakat, a „hülést”. Ezek a szövődmények a hosszas jódkezelés okozta jodizmusba illeszthetők, ugyanis a nyálkahártyákon kiválasztott jód ezeknek a gyulladást okozhatja (stomatitis, nátha, homloktáji fájdalom, hörghurut, hányás, hasmenés stb.), a bőrön kiválasztott jód pedig különféle bőrelváltozásokat idézhet elő (kiütések, vérzések, pemfigusos hólyagképződés stb.).

A szájnyálkahártya-gyulladás előidőzésében a szublimátnak is lehetett szerepe, amire maga Péterfi is utalt: „*Ennek csak eleinte érezte jó hatását később nem sőt szájára is hatott.*” A

¹¹ Forrás: Jung János: Bolyai János betegségei. Korabeli orvosi dokumentumok alapján. = Természet Világa, 2003. I. Különszám. pp. 93–98. (Részlet)

stomatitis kezelésére mályva-, hársfavirág- és zsályafőzetet rendelt, amelyről tudjuk, hogy enyhe antibiotikus és gyulladáscsökkentő hatása van.

Honigberger János Márton kolera-gyógymódja¹²

A lahorei maharadzsza későbbi házi orvosa, természetbúvár, 1795. március 10-én született Brassóban. Itt is végezte iskolai tanulását, aztán gyógyszerészetre adta magát, s ebben szülővárosában és Besztercén nyert kiképeztetést. Nyughatatlan természete s utazási szenvedélye nem engedték őt rendes polgári életet folytatni. Egy helyen több időt tölteni, állandóan megtelepedni nem tudott, hajlama üzte, kergette folyton a minduntalan változó bizonytalanságba. Többször utazott Keletre, de ott sem ült pár évnél tovább egy helyen, folyton változtatta állomáshelyét. Ahol megfordult, mindenütt orvosi gyakorlatot folytatott.

Honigberger orvosi ismereteit magánúton, magánszorgalomból szerezte meg, s tapasztalataival öregbítette. Romániában mint gyógyszerész kezdte, de csak egy évig volt itt, 1816-ban, tehát 21 éves korában már Konstantinápolyban találjuk, onnan Tokátba utazott, hol a kormányzónál házi orvosi hivatalt vállalt. Ez is csak egy évig tartott. Aleppóban kezdett orvosi praxist, s folytatta Kairóban, majd Szíriában, ahol bevezette a tehén-himlőoltást s itt hét évig tartózkodott Beirutban s a Libanon hegyén. Ekkor újra útra kelt, keresztül a sivatagon, egyenesen Bagdadba. De vágyainak végső célja Lahore volt, mit négy hónapi utazás után el is ért. Lahoreban mint udvari orvos, gyógyszerész és mechanikus nyert alkalmazást. Az alatt a négy év alatt, mit itt töltött, érmekeket, régiségeket, növényeket s más tudományos kincset gyűjtött, azt remélve, hogy ezek értékesítésével magának hazájában nyugalmas életet biztosíthat. 1833-ban visszatért Brassóba. 1835-ben keleti öltözetében Bécsbe utazott, majd Velencébe, Genuába s Párizsba. Ez utóbbi helyen gyűjteményéből sokat eladott, azután Berlingen, Bécsen át hazautazott.

1836-ban indult második nagy útjára. Miután Bécsben megismerkedett a homeopathiával, Konstantinápolyban telepedett le, ahol az éppen akkor uralkodott pestis idején gyógymódjával nagy hírre tett szert s két évig maradt a török fővárosban. Ekkor meghívást kapott Ventura tábornok útján a lahorei maharadzsza udvari orvosi állására, mit ezer rupia havi fizetés mellett el is fogadott, s elutazott újra Lahoréba. Az uralkodót itt nagy betegen találta, életét megmenteni már nem tudta. De azért azután is ott maradt, mégpedig elég sokáig, 1849-ig. Ekkor a politikai viszonyok változása miatt volt kénytelen elhagyni Lahorét, s a Kasmírban botanizálással eltöltött két hónap után Londonba, onnan Bécsbe utazott. Itt 'Früchte aus dem Morgenlande' c. művének kiadása végett időzött hosszasan, mely végül 1851-ben jelent meg negyven könyomatú táblával, arcképekkel, növények rajzaival, térképekkel és saját arcképével illusztrálva. E műve két kiadást ért meg, angolra is lefordították s tiszta jövedelmét hazája szász iskoláira fordította.

Harmadik keleti utazása alkalmával – 1853-ban – Kasmírt választotta tartózkodása helyéül. Itt Gulab-Singh király ajánlatát fogadta el, hogy házi orvosa legyen, nyugdíjának megtartása s répacukorgyár felállításának engedélyezése mellett. Vállalatába belevesztett s 1855-ben már Calcuttában folytatja orvosi praxisát. Ekkor egy találmányával akarta boldogítani a világot. Biztos szert talált a kolera ellen: a quassiä-vel való beoltást. De biz' ezzel a kilátásba helyezett 100 ezer frank jutalmat Párizsban nem nyerte el. Reményében csalatkozva újból nyakába vette a világot, bár közben-közben betegeskedett. Bécs, Szentpétervár, London, Párizs, Marseille, Bombay, újra Calcutta, majd újra London után Olaszországba utazott. Végre a zajzoni fürdőben kereste a maga és felesége egészségének helyreállítását. Kissé megpihenve s megerősödve ellátogatott nejével Londonba, Párizsba, no meg a Himalája hegy aljában fekvő Nynée-völgyi fürdőbe, hol neje sajnos meghalt.

A zajzoni fürdőbe vágyott, vágyát el is érte, de egészségét már nem nyerhette vissza. Meghalt Brassóban 1869. december 18-án.

¹² Forrás: Pataki Jenő: Honigberger János Márton. = Orvosi Szemle 4 (1931) No. 2. p. 64.

Honigberger tizenkét nyelven beszélt s a brassói szász nyelvjárást sem felejtette el. Az említetten s egy, még 1836-ban megjelent botanikai munkáján kívül több munkája jelent meg angol, német, ófrancia nyelven a koleráról, melyekben a quassiä-oltásokat ismertette.

Greissing József, a koleraorvos¹³

A Barczaság főorvosa, csász. tanácsos, 1798. augusztus 1-jén született Brassóban. Középiskolai tanulmányait szülővárosában elvégezvén, a bécsi egyetemre ment s 1823. január 20-án ugyanott orvostudorrá avattatott. Aztán hazament s Brassóban megkezdte orvosi gyakorlatát.

Greissing József 1829-ben pár hónapot töltött Romániában az ott kiütött pestisjárvány tanulmányozása céljából. Az 1831-es kolera idején alkalma nyílt magát kitüntetnie, s ekkor különösen a kórházak körül tanúsított hasznos érdemeiért az érdem-éremmel tüntették ki.

1832. május 1-jén brassói kerületi főorvossá neveztetett ki. A kolera többször felütötte fejét, így 1848, 1866 és 1873-ban, amikor is újabb és újabb alkalma nyílt az egészségi rendszabályok életbe léptetésénél nagy tevékenységet kifejteni. Érdemei elismerésül nem is maradt el a jutalom: 1867. június 12-én a Ferencz József-rendet kapta. A következő évben pedig a királyi különös elismerés nyilvánításában részesült az 1867. augusztus havában kiütött marhavész elfojtása körül szerzett érdemeiért. Császári tanácsossá még jóval előbb: 1858. december 23-án neveztetett ki. 1873-ban, 50 éves orvosi jubileuma alkalmával a bécsi orvosi kollégiumtól latin nyelven szerkesztett üdvözlő iratot – Fabula gratulatoria – kapott. 1877-ben lemondott főorvosi hivataláról.

Kilencvenedik életévének betöltésekor, 1888-ban Brassó város tanácsa és képviselői hivatalos keretek között ünnepelte volt főorvosát. Ugyanekkor a brassói orvosok nagy kollégájuk nevét és emlékét egy „Greissing József alapítvány” létesítésével örökítették meg, melynek kamataiból a kórházi alaptól be nem szerezhető eszközök és kötszerek vásárolandók a kórház számára.

Magas kort ért el. 1890. január 7-én hunyt el, életének 92. évében.

Greissing a Brassó melletti kis fürdőnek, Zajzonnak hosszú éveken át volt fürdőorvosa. Irodalmi működése kizárólag kedvelt fürdője körül forgott.

¹³ Forrás: Pataki Jenő: Greissing József. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 4. p. 120.

Barra Imre, a koleraorvos¹⁴

Barra Imre, a családban a harmadik orvos, 1799. november 5-én Kolozsvárt született. Atyja s nagyatyja példáját követve Bécsbe ment az orvosi tanfolyamra, s itt 1822-ben elnyerte orvostudori diplomáját.

Mint atyái, ő is Kolozsvárt telepedett le s atyja halála után követte őt a városi főorvosi állásban, melyet aztán 1840-ben a Kolozs megyei physikusi állással cserélt fel. Igazi gavallér orvos volt. Szép külső, elegáns megjelenés, nyájas, előkelő modor, kellemes társalgás, nemes gondolkodás s hivatása gyakorlásában lelkiismeretesség s tudás jellemezték. Újfalvy Sándor azt írja róla: „hol tudománya fegyverével nem győzhetett, mosolygó arca beszédével s mindent lekötelező szelídségével nyerte vissza betegeit”.

Az 1831-i kolera alkalmával nagyon kitüntette magát. Nagy tevékenységet fejtett ki a betegek gyógyításánál; mindenüvé magával vitte s ingyen osztogatta a később is „Barra-féle kolera-cseppek” név alatt ismeretes gyógyszerét. Ez alkalommal legfelsőbb helyről aranyéremmel tüntették ki.

Boldog családi életet élt, mit csak nejének 1845-ben történt halála zavart meg. Mély fájdalomra csendült ki a szomorú jelentésből, mely így kezdődik: „Polgártársaim! Ma délután temetem földi örömet... temetem árváim Rozália és Ida anyjokat, temetem árva anyánk hatodik gyermekét, Mauksch Emiliát; temetésre hívlak!”

Ő maga 1854. január 20-án hunyt el gutaütés következtében. Apja, anyja s nagyapja szintén gutaütésben haltak el.

A részvét óriási volt. Temetésén az egész város ott volt, „akkora néptömeg mely városunk utcáit boldogult Kendeffy Ádámnak temetése óta nem hullámsza. És ezrek állanak sírja felett könnyével a magasztos fájdalomnak s annyi ezer közt alig volt egy, kinek kórágya fölött mint egy életet hozó őrangyal ne állott volna a megsiratott”. Így ír Újfalvy a Barra emlékszóbor ügyében tett felszólításban. Mert ugyanis egy emlékszóbor eszméje ott mindjárt a temetésen megfogamzott, s azonnal meg is kezdték a gyűjtést. (...)

*

(...) A gyűjtésnek szép eredménye volt, „hiszen ezrek állanak a sírja felett könnyével a magasztos fájdalomnak s annyi ezer közt alig volt egy, kinek kórágya fölött mint egy életet hozó őrangyal ne állott volna a megsiratott. „Rövid idő alatt 896 forint és 21 krajczár gyűlt össze. Most az volt a kérdés, hogy ezzel a pénzzel milyen emléket emeljenek, amely méltó legyen Barra nevéhez. A kérdést behatóan tárgyalta a szoborbizottság s a Hetilap-ban többen hozzászóltak.

Egyik a nagypiacon szökőkutat akart Barra mellszobrával s hogy a kútnak Barra-kút legyen a neve. Egy szökőkút létesítése régi kedvenc eszméje volt Kolozsvárnak. Már 1786-ban tervben volt, de költséges volta miatt nem került kivitelre. 1830-ban újra felmerült a szökőkút terve az I. Ferenc császár látogatását megörökítő emlékoszloppal kapcsolatban. A Barra-kútnak most is kevés pártolója akadt.

Egy másik hozzászóló azt ajánlotta, hogy az óvári piacot, vagy a Trencsénvár terének egy részét alakítsák át sétatérre, nevezzék el Barra-ligetnek s ebbe állítsák fel a szobrot. A kérdéshez Kőváry László is hozzászólott. Indítványozta, hogy a Barra mellszobra csak az első legyen s azt kövessék többi elhunyt jeleseink szobrai. Elhelyezni pedig a városi tanács nagy tancstermébe kellene, vagy még alkalmasabb volna a színház nézőterére, hol a páholyok alatt

¹⁴ Forrás: Pataki Jenő: Homorodalmási Barra Imre. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 5. p. 162 (Részlet) + Pataki Jenő: Barra Imre síremléke. = Orvosi Szemle 6 (1933) No. 10. p. 324.

volnának felállítandók a mellszobrok. D-i anélkül, hogy Barra érdemeit akarná kisebbiteni, helyteleníti a szobor eszméjét. Arcképe úgyszólván már sokszorosítva van. Márvány, vagy öntöttvas-szobrot – úgymond – fejedelmeknek, hadvezéreknek stb. szokás emelni; „nem méltóbb lenne-e, ha a begyűlendő összegből a betegek felsegélyezésére egy kis tőke, vagy a kolozsvári országos kórházban egy vagy több állandó ágy, Pesten vagy Bécsben egy orvosnövendéki segélyező alapítvány (stipendium) állíttatnék?” Mindjárt meg is nevez egy Borbély József nevű, kolozsvári születésű orvosnövendéket, ki Bécsben igen szűk körülmények között tanul. Egy vidéki: M-i szintén a stipendium eszméjét pártolja. „Ezáltal a háládatosság nemes virágokat s hasznos gyümölcsöket érlelhet a hazának; – új Barrákat adhat Kolozsvárnak is.”

A szoborbizottság egyik tervet sem tartotta kivitelezésére alkalmasnak s egy síremlék felállítása mellett határozott, melyen rajta legyen Barra mellképe. A megvalósítással Kagerbauer Antal, Kolozsvárnak jeles műépítészé bízott meg, ki a Múzeumépületet s a marosújvári Mikó-kastélyt is építette. Ki is tűzetett a leleplezés napja 1886. május 1-jére. Az emlékbeszéd tartásával Vass József tanár bízott meg, de a leleplezés a kitűzött időben nem volt megtartható, mert a mellkép Bécsben nem készült el idejére. Nem tudni, vajon később megtartott-e az ünnepélyes leleplezés? De a díszes gotstílusú emlék Barra mellképével ott áll a Kolozsvári temetőben, melynek most is egyik legszebb síremléke.

A következő felirat olvasható rajta:

Homoród-Almási
BARRA IMRE
Kolozsvár
felejthetetlen orvosa
emléke

—
Született 1799.
Meggalt 1854.
Az emberiség
fájdalmára
Kolozsvártt.

—
EMLÉK
kiknek életét szen-
telé.
Hazafi kortársai
több százan
gazdag és szegény.

—
Atyja, nagyatya,
orvos, hírben, névben
nagy mind a három,
az elhunyt fiágon
a nemes család
örökre kihalt.

A Székelyföldön sok tagja él a családnak. Ezek egyike vette birtokba a sírhelyet s vállalta magára a sír és a már-már porladozó síremlék gondozását.

A Barra-síremlék ritka példája az orvosi működés, tudás és önfeláldozás megbecsülésének, melyre mindig büszkén tekinthet vissza Kolozsvár magyar társadalma.

A himlő ellen folytatott küzdelem

Mátyus Máté és követői, mint a himlő elleni védőoltás hívei¹⁵

A különböző matrikulákból megtudjuk, hogy *Mátyus Máté* végezvén a kollégiumot Toldalagi gróf fiának volt a tanítója, s 1782-ben a bécsi egyetemre ment medicinát tanulni. 1789-ben elnyerte az orvosi diplomát s Marosvásárhelyen telepedett le. 1791-ben megházasodott, felesége Nyirő Anna lett. 1790-ben megyei physicus lett 250 rft fizetéssel. Ekkor 34 éves volt, tehát 1756-ban született. Beszélt magyarul, latin, német, román nyelvet. Magas kötömbön álló koporsófedél alakú sírkövének felirata elárulja, hogy 1826-ban halt meg, felesége három évvel előbb. A sírkövet leányai: Ágnes, Anna, Róza és Borbála emeltették.

Előkelő betegek voltak. 1792-ben a nagy beteg kancelláriusnét felkísérte Bécsbe, s mellette volt betegsége alatt. A fej leborotváltatását ajánlotta a bécsi orvosi tanács, Mátyus azonban ezzel nem elégedett meg, s trepanációt ajánlott.

A 'Magyar Kurir' 1796. július 19-i számában a következő hírt közli:¹⁶

„Maros Vásárhelyt egy olyan jelenés történt, hogy minek utána a himlő a helységbe bement volna, ifjabb Doktor Mátyus Úr, azt a maga gyermekeibe szerencsésen belé oltotta, melyet a városon némely elébb kelő házak meglátván, a jó példát mind igen különös szerencsével követték, minthogy a himlőt beléjjel oltott gyermekek közül, még csak le se feküdt egy is. Már mások is készülnek, hogy az őszi idő bé jövételekkel, ők is a szerencsés példát kövessék. Ezen jelenés Epochát (korszakot) fog csinálni a házában és örvendetes jele annak, hogy mely kész az ottan levő Magyar Nemzet, a vadságot le-vetkezni: a melly jelenés hogy a csak egy-két úri házba esett volna, mint eddig történt, nem csinálna Epochát, de most midőn a jó példát, a Nemzetnek közép rendbe kezdte követni a városban, ez a valóságos Epocha mind a felsőbb, mind pedig az alsóbb rendűekre kiterjedt.”

A Magyar Kurirnak ezt a híradását eleveníti fel egy folyóirat, s kíséző soraiban kiemeli, hogy tehát már Jenner előtt is végzett egy magyar orvos hasonló védőoltást, aki feltevése szerint nem lehet más, mint az ismert orvosíró, Mátyus István fia, akit apja valószínűleg külföldre küldött tanulni, s így könnyen hírére vehette Jenner kísérleteinek. Ezzel kapcsolatban Mátyus Istvánról ír pár életrajzi adatot s ismerteti írói működését. Miután ezekben a kíséző sorokban több tévedés fordul elő, nem lesz felesleges egy kis helyreigazítás. (Ezek közül első helyre kívánczik az, hogy Mátyus Máté csak rokona volt Mátyus Istvánnak, de nem a fia; tehát a Magyar Kurir szerzője tévedett – *a szerk. megj.*)

Ismeretes, hogy Jenner előtt gyakorolták a himlő elleni oltásokat; Ázsia népeinél ez rég ismert dolog. Európában a XVII. század vége felé honosodott meg. S mielőtt még Lady Wortley-Montagu azt keletről magával hozta s Angliában ismertette volna, egy magyar orvos, az Eperjesen működő Raymann János Ádám már alkalmazta. Sőt a népnél ismertté lett lassanként a betegről az egészséges egyénre átvitt himlő által való védekezés, itt Erdélyben is. Raymann tapasztalatait közzé is tette az 1717. évi Annales Physico Medicæ Vratislaviensesben 'Historia medica Variolarum Eperiesini in superiore Hungaria epidemice anno 1717. grassantium, carumque origo, per emetica et inoculationem curatio' c. értekezésében.

Mátyus oltása is a régi módszer szerinti oltás volt, azaz variolisatio, nem pedig vaccinatio. Mátyus Máté volt akkor István mellett az ifjabb Mátyus, kinek 1796-ban már voltak gyermekei, kiket oltson.

¹⁵ Forrás: Pataki Jenő: Mátyus Máté. 1756–1826. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában.

¹⁶ Forrás: Pataki Jenő: A „Magyar Kurir”. = Orvosi Szemle 7 (1934) No. 11. p. 377.

*

A tehénhimlőoltás népszerűsítésében,¹⁷ s így a himlő terjedésének meggátolásában tehát a magyar orvosok az elsők között voltak úgy Magyarországon, mint Erdélyben. Hell János Sopron megyei s Riegler Békés megyei főorvosok már 1799-ben oltottak embereket tehénhimlőnyirkkal, aztán rohamosan terjedt az egész országban. Bene Ferenc egyetemi tanár könyvét, 'A himlő védelmei ellen való oktatás'-át a Helytartótanács megküldte a megyéknek. Erdélyben a legtöbb orvos a himlőoltásnak lelkes apostolává lett. Kolozsvárt: Eckstein, Pataki (tertius), Nyulas, Püspöki, Barra; Marosvásárhelyt: Mátyus mellett Kovács A., Szotyori; Brassóban: Barbenius; Szebenben: Szabó, Bod, Neustädter, Bachner; Enyeden: Kovács L., Váradi; Deésen: Sós stb. buzgólkodtak a védhimlőoltás érdekében. Könyveket írtak: Váradi Sámuel (1802), Nyulas Ferenc (1802) és Neustädter Mihály (1803). Az oltás eleinte nyirkba mártott cérnával történt, később kis lancettákra tették a nyirkot s hagyták beszáradni.

Az oltásnak ellenségei is voltak. Különösen a falusi nép idegenkedett tőle, még olyan helyen is, ahol a valódi himlő beoltása (variatio) régtől fogva szokásban volt. Így Csámban, Vajdaszentiványon stb. a román papok szokták ezt véghez vinni sok babonás fogások között egy-egy huszasért, s a tehénhimlővel való beoltást mégis csak nehezen lehetett meghonosítani. Ezért ajánlotta Nyulas, hogy az orvosok engedjék át az oltást a borbélyok, papok, kántorok, iskolamesterek s más ügyes emberek kezébe, „mert a himlőt ki nem irtja senki addig, míg beoltását maga a köznép egymás között nem kezdi gyakorolni”. Nyulas úgy okoskodott, hogy ha már tanulatlan emberek fogat húznak, fület fűrnak ki, nyelvet vágnak fel, csonttörést, ficamot, sebeket stb. gyógyítanak, miért ne lehetne a himlőoltást is rájuk bízni? Úgy hisszük, hogy a himlőoltás kérdése sokkal helyesebben oldatott meg Nyulas indítványa mellőzésével.

*

*Váradi Sámuel*¹⁸ még orvostanhallgató korában írta első könyvét 'A tehén himlő, avagy a vakcina természetének és terjesztése módjának rövid előadása' címmel. E művét – melyet pártfogóinak: Szentpáli Eleknek a kir. tábla nagyérdemű ítélő mesterének s nejének, Csólnakosi Máriának ajánlott – a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst* 1804. évfolyamában ismertették, s elismerő kritikában részesült.

Alsó-Fehér megye és Nagyenyed város későbbi főorvosa, Váradi Sámuel nagyenyedi polgár és Lippai Mária fiaként született 1773-ban Nagyenyeden. Középiskoláit az enyedi, udvarhelyi és marosvásárhelyi iskolákban végezte, az orvosi tudományokat Bécsben. Itt szerezte meg az orvosi diplomát 1804. augusztus havában, s azután segédorvosi állást foglalt el a szülészeti osztályon. Hat évig tartózkodott Bécsben, aztán visszatért szülővárosába. Nagyenyeden 32 évig folytatott praxist, mely idő alatt úgy is mint gyakorló orvos, úgy is mint a megye és város hivatalos tiszt főorvosa általános megbecsülésben, tiszteletben és szeretetben állt.

Váradi Sámuel nemcsak az orvosi tudományok érdekelték. Közgazdasági tevékenységének bizonyosága a selyemhernyó és az eperfa tenyésztéséről írott könyve: 'Utasítás a selyem- és eperfa tenyésztésre'. Társadalmi szereplésének legszebb gyümölcse a nagyenyedi kaszinó alapítása (1833), amelynek hosszú ideig elnöke is volt.

Irodalmi működése főleg bécsi tartózkodására esik. A himlőoltásról szóló munkája után írt másik műve – Beer bécsi szemorvos művének fordítása – 1805-ben szintén Bécsben készült 'Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre, és arra való oktatás, miképpen lehet az

¹⁷ Forrás: Pataki Jenő: A tehénhimlőoltás (vaccinatio). = Orvosi Szemle 3 (1930) No. 5. pp. 188–189.

¹⁸ Forrás: Pataki Jenő: Váradi Sámuel. = Orvosi Szemle 3 (1930) No. 2. p. 59.

embernek önnön magán segíteni' címmel, s Teleki Sámuel gróf erdélyi kancelláriusnak ajánlotta.

Váradi Sámuel 1857. november 30-án hunyt el Nagyenyeden.

*

*Barra István*¹⁹ városi majd megyei főorvos s általánosan kedvelt gyakorló orvos. Harmadik orvos a családjában. Első volt a nagyatyja: Barra Ferenc, aki 1735-ben Homorodalmáson született. Az orvosi tanfolyamot Bécsben végezte s 1766-ban telepedett le Kolozsvárt. Csakhamar kedvelté vált, s orvosi működése mellett egyháza ügyeiben is élénken részt vett. A kolozsvári unit. egyháznak kurátora volt. Bár mint székely ember eredetileg nemes, 1777-ben címeres nemesi levelet kapott homorodalmási előnévvel. Élete alkonyán Udvarhelyszék physikusává neveztetván ki, Udvarhelyre költözött s itt is halt meg 1782-ben. 1769-ben házasodott, neje volt Ágh Klára, sepsiszentkirályi Ágh István leánya.

Fia, István 1770-ben született Kolozsvárt. Orvosi tanulmányait – bár akkor már fennállott a pesti egyetem – ő is Bécsben végezte. 1794-ben jött Kolozsvárra. Előbb mint gyakorló magánorvos, 1810-től fogva mint a város főorvosa működött haláláig.

Az ő nevéhez fűződik Kolozsvár városában a himlőoltás és halottkémlés rendszerezése. Az 1809. május 2-i közgyűlésen hozatott meg Barra István indítványára a két igen fontos közegészségügyi határozat: 1) „hogy a be nem oltott gyermekek írássanak össze s a szülők köteleztessenek őket beoltatni; 2) addig senkit el ne temessenek, míg a hátramaradottak a város sebészétől halálozási levelet (cédulát) nem kértek.”

Mint gyakorló orvos nagy szerencsével működött, úgy, hogy már 1801-ben az atyjától öröklött Belközép-utcai telkén szép nagy házat építtetett (a későbbi Rucska-féle ház).

Meghalt 1824-ben. Kétszer házasodott. Első neje volt Barha Zsuzsa, második özvegy Bogerné, Mauksch Jozefin.

¹⁹ Forrás: Pataki Jenő: Homorodalmási Barra Imre. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 5. p. 162. (Részlet)

